

**Links of groen? Buigen of
barsten voor groene politieke
samenwerking in Europa:**
De botsing tussen de Politieke Partij
Radikalen, Die Grünen, Ecolo en AGALEV
tussen 1976-1993.

Menno Bots

Masterscriptie Politiek en Parlement,

Radboud Universiteit

Begeleider: dr. Harm Kaal

28 februari 2023

Radboud Universiteit

‘In certain questions, the Greens cannot enter into any compromises. There is not just a little bit of death, a little bit of annihilation, a little bit of cancer, a little bit of war or violence.’¹ – Petra Kelly, 14 mei 1979.

¹ Geciteerd in: A. Markovits en P. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York 1993) 123.

Voorwoord

Voor u ligt de master scriptie ‘Buigen of barsten voor groene politieke samenwerking in Europa’, Deze scriptie is geschreven in het kader van de specialisatie Politiek en Parlement in de masteropleiding Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Bij het bepalen van het onderwerp heb ik een uitdagende keuze gemaakt om de scriptie te wijden aan een transnationaal onderzoeksthema. Het schrijven van dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de hulp van de medewerkers van de Heinrich-Boll Stiftung en het Grünes Gedächtnis Archiv in Berlijn, die mij in staat stelden onderzoek te doen in het archief in Berlijn.

Ik wil dr. Harm Kaal bedanken voor zijn voortdurende aanmoedigingen en feedback tijdens het onderzoekstraject. Ik wil ook mijn dank betuigen aan Thomas Dietz, de Duitse onderzoeker die de basis heeft gelegd voor historisch onderzoek naar samenwerking tussen groene partijen. Hij heeft mij geholpen bij het navigeren naar de vele betrokken instellingen en heeft mij in contact gebracht met belangrijke personen in het vakgebied.

Tot slot wil ik mijn vriendin, familie en vrienden aan de universiteit bedanken voor hun voortdurende motiverende woorden tijdens het schrijven van deze scriptie. Zonder hen had ik dit onderzoek niet zo succesvol kunnen afronden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inhoudsopgave	6
Lijst met afkortingen	7
Inleiding	8
Het classificeren van groene partijen en groene politiek.....	10
Een historische beschouwing van groene partijen.....	12
Onderzoeksvraag, methode en bronnen.....	15
1. De opkomst van groene politiek en de eerste samenwerkingsverbanden 1976-1979	17
1.1 <i>The radical dilemma</i> : De wortels van samenwerking tussen groene partijen.....	17
1.2 De aanloop naar de eerste Europese verkiezingen.....	19
2. Conceptualisatie van groene politiek en politieke samenwerking 1979-1983	25
2.1 De directe nasleep van de verkiezingen: P.E.A.C.E.....	25
2.2 Een poging tot reconciliatie.....	26
2.3 De oprichting van de European Green Coordination.....	29
3. De tweede Europese verkiezingen en een poging tot conflictresolutie 1983-1986	32
3.1 <i>The strategic dilemma</i> : Het Nederlandse Groen Progressief Akkoord.....	32
3.2 De tweede Europese verkiezingen.....	34
3.3 <i>Europeanisation</i> : De directe invloed van institutionele samenwerking.....	36
4. De ommekeer van GRAEL en de eerste stappen naar werkrelaties in EFGP 1986-1993	39
4.1 De ommekeer van Ecolo en Agalev.....	39
4.2 Richting een groene Europese federatie.....	40
4.3 De oprichting van GroenLinks en de betekenis hiervan voor de Europese Groenen.....	42
4.4 The European Federation of Green Parties in vergelijkend perspectief.....	45
Conclusie	48
Bibliografie	51

Lijst met afkortingen

Agalev	Anders GAan LEVen
CGRP	Coordination of Green and Radical Parties in Europe
CPN	Communistische Partij Nederland
EC	European Community
ECOROPA	European Ecological Action
EFA	European Free Alliance
EFGP	European Federation of Green Parties
EG	Europese Gemeenschap
EGF	European Green Federation
EGP	European Green Party
EGC	European Green Coordination
EP	Europees Parlement
EU	Europese Unie
GPA	Groen Progressief Akkoord
GRAEL	Green Alternative European Link
MEP	Member of European Parliament
P.E.A.C.E.	Platform of ecopolitical action for a peaceful change of Europe
PPR	Politieke Partij Radikalen
PR	Partito Radicale
PSP	Pacifistische Socialistische Partij
SPD	Socialdemokratische Partei Deutschlands

Inleiding

De opkomst van groene partijen in Europa in de jaren zeventig en tachtig betekende de komst van een nieuwe politieke beweging die gevestigde modellen in de partijpolitiek uitdaagde en nieuwe onderwerpen op de politieke agenda zette. In landen als Duitsland, België en Frankrijk behaalden ze in de vroege jaren tachtig al snel electorale successen en verwierven ze zich een plaats in het partijensysteem. De partijen werden geconfronteerd met succes en mislukking, macht en tegenstand, enthousiasme van de bevolking en interne conflicten. Na meer dan 40 jaar op het politieke toneel zijn groene partijen meer dan een tijdelijk verschijnsel gebleken. Groene partijen zijn tegenwoordig een politieke kracht van betekenis en met de toenemende urgentie van de klimaatcrisis groeien zij nog steeds in populariteit.

De milieubeweging in Europa kwam op in de postindustriële samenleving van de jaren zestig en zeventig, gevoed door economische omwentelingen en sociale ontwrichting. De milieubeweging bestond tot het midden jaren zeventig voornamelijk uit kleine milieuactiegroepen, die zich verzetten tegen bijvoorbeeld de aanleg van wegen en lucht- of waterverontreiniging.² De groenen in de politiek vonden hun ideologische basis in deze milieubeweging en andere sociale bewegingen van de jaren zestig en zeventig. Maar hierin schulde een probleem voor de nieuwe partijen: de oorsprong van de groene politiek in bewegingen met nieuw-linkse, libertaire, socialistische en anarchistische politieke karakteristieken van de jaren zeventig heeft de groenen opgezadeld met een combinatie van ideologieën die hun politieke inspanningen hebben beperkt. Het morele en radicale karakter van de groene beweging heeft de nieuwe politieke partijen geconfronteerd met moeilijke keuzes en voor hen onverteerbare compromissen. De groene partijen stonden hiermee voor een dilemma. Moesten ze deelnemen aan de gevestigde politiek of zich enkel blijven richten op de sociale bewegingen aan de basis.

Enkele groene partijen kozen voor deelname aan de politiek en in 1984 waren ze succesvol in het bemachtigen van zetels in het Europees Parlement. In de Europese arena werden de nieuwe groene partijen geconfronteerd met hun onderlinge ideologische verschillen, wat het voor hen moeilijk maakte om samen te werken. Onderzoek naar de groenen op supra- en transnationaal niveau blijft echter vrij schaars. Politicologen hebben zich enerzijds gericht op de kenmerken van de groene partijen en anderzijds op de rol die Europa speelde in de professionalisering (Europeanisering) van de groenen. Hierdoor hebben politicologen de totstandkoming van samenwerking, de samenhang en de interne verhoudingen tussen groene partijen in Europa grotendeels buiten beschouwing gelaten. Daarnaast hebben historici zich vooral gericht op de nationale casussen van groene partijen, en werd

² H. van der Heijden, 'De milieubeweging in de twintigste eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 34 (2004) 445-483, aldaar 456-459.

Links of groen? Buigen of barsten voor groene politieke samenwerking

vergelijkend onderzoek tussen en binnen groene partijen overgelaten aan politicologen, die weinig aandacht hebben besteed aan de relevante nationale en Europese contexten.

Dit onderzoek probeert de leemte in het inzicht in de samenwerking tussen de Europese groene partijen op te vullen door de ontwikkeling van de partijen, en hun samenwerkingsverbanden door een historische bril te bekijken. Dit onderzoek kijkt naar de ontwikkelingen in de samenwerking tussen groene partijen in Europa aan de hand van de onderzoeksvraag:

Waarom ontstond er conflict tussen Die Grünen, Ecolo, Agalev en de Politieke Partij Radikalen (Later GPA/GroenLinks) wat het moeilijk maakte voor groene partijen om zich te organiseren voor het Europees Parlement tussen 1976-1993?

Door gebruik te maken van primaire bronnen die dicht bij de belangrijkste actoren in de groene politieke beweging staan, draagt dit onderzoek bij aan de bestaande academische kennis door de vraag te beantwoorden *waarom* groene partijen al dan niet succesvol waren in pogingen tot samenwerking.

Dit onderzoek begint met een beschouwing van de huidige *state-of-the-art* van de literatuur over de ontwikkeling van groene partijen, gevolgd door een beschrijving van de gebruikte methodologie en bronnen. Daarna volgen vier chronologisch geordende hoofdstukken met elk een thematische focus om de deelvragen te beantwoorden.

Het classificeren van groene partijen en groene politiek

Wanneer politicologen proberen de ideologie van groene politieke partijen te analyseren, is het vaak het “groene” onderdeel dat verwarring schept. Nadat groene partijen in de jaren zeventig overal in Europa opdoken was er bij politicologen een behoefte om dit type partij een plaats te geven binnen, of juist buiten de bestaande politieke structuren. En hoewel politicologen dit onderwerp snel oppikten, werd de manier waarop zij groene partijen onderzochten sterk beïnvloed door hun hedendaagse context. De neiging van politicologen om groene partijen in theoretische termen, of op basis van actuele gebeurtenissen te beschrijven heeft geleid tot een beperkt begrip van de ontwikkeling van samenwerking tussen groene partijen.

In de jaren tachtig en negentig stonden twee vragen centraal in het debat over groene partijen: 1. Hoe verhoudt de groene partij zich tot traditionele partijen? En 2. Wat maakt een partij nou echt “groen”? Het definiëren en duiden van het duidelijk afwijkende karakter van de groene partij was het eerste twistpunt onder politicologen. Zo ontstonden er diverse visies over wat een “groene partij” was. Er was al enigermate geschreven over groene partijen in nationale casussen, maar de eerste invloedrijke theorie is die van Kitschelt uit 1988. Kitschelt stelde dat de nieuwe groene partijen, die hij classificeerde als *left-libertarian*, elk egalitaire en libertaire uitgangspunten gemeen hebben.³ De opkomst van de groene partijen was volgens Kitschelt te verklaren aan de hand van een nieuwe postmaterialistische *cleavage* (scheidslijn) in de samenleving en aldus in de partijpolitiek.⁴

In de late jaren tachtig waren politicologen het er over eens dat deze nieuwe maatschappelijke scheidslijn een grote rol speelde in de opkomst en populariteit van groene partijen. Zij betoogden dat groene partijen voortkwamen uit sociale bewegingen die ook een postmaterialistische kijk op de samenleving hadden.⁵ Het zou ook verklaren waarom deze partijen meer prioriteit gaven aan sociale kwesties en milieukwesties dan traditionele partijen. Deze conclusie was gebaseerd op Ingleharts *New Political Theory* wat ook centraal stond in Müller-Rommels uiteenzetting over de opkomst en succes van groene partijen.⁶ *New politics* veronderstelt dat de geavanceerde industrialisatie van de maatschappij ertoe heeft geleid dat milieukwaliteit en sociale gelijkheid ontstonden als belangrijke domeinen in de politiek.⁷

³ H. Kitschelt, ‘Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems’, *World Politics* 40:2 (1988) 194-234, aldaar 195.

⁴ Ibidem, 225-234.

⁵ T. Pogunkte, ‘The “New Politics Dimension” in European Green Parties’ in Ferdinand Müller-Rommel (red.), *New Politics in Western Europe, The Rise and Success of Green parties and Alternative Lists* (New York 1989) 175-182.

⁶ Zie: R. Inglehart, ‘The Changing Structure of Political Cleavages in Western Societies’ in: Russel Dalton e.a. (red.), *Environmentalism and Value Change in Western Democracies* (Washington 1984); R. Inglehart, ‘Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements’ in: Russel Dalton en Manfred Keuchler (red.), *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies* (Oxford 1990); F. Müller-Rommel, ‘Green Parties and Alternative Lists Under Cross-National Perspective’ in: Idem, *New Politics in Western Europe, The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists* (New York 1989) 7-9.

⁷ Ibidem, 1-7.

Dit brengt ons bij het tweede discussiepunt: als deze groene partijen voortkwamen uit nieuwe sociale bewegingen, wat is dan precies het ideologische kenmerk dat hen verenigt onder de noemer “groen”? Al snel realiseerden politicologen zich dat groene partijen per land sterk verschilden in zowel de traditionele links-rechts verhouding als in het groene aspect. Deze verschillen zijn tegenwoordig nog steeds punt van discussie in de literatuur.⁸

De wortels van deze discussie liggen in het werk van Pogunkte en dat van Dobson uit de vroege jaren negentig. Allebei maakten ze een onderscheid tussen “echte” en “onechte” groene partijen.⁹ Destijds had deze discussie een zeer normatief karakter en politicologen schrokken er niet voor terug om verstrekkende uitspraken te doen over de groene partijen. Pogunkte stelde dat een echte groene partij ‘has been moulded by the surge of *new politics*’, zoals de Duitse Grünen en de Belgische Agalev, en dat er ook onechte groene partijen bestonden met een meer conservatieve achtergrond.¹⁰ Dobson hield de tweedeling in stand, maar week af in zijn categorisering. Hij stelde dat het onderscheid juist lag in het type “groene ideologie” van de partijen.¹¹ Zijn onderscheid bestond uit *environmentalism* wat stond voor het vergroenen van de status-quo en *ecologism* wat predikte voor een radicale verandering in de manier van leven ten gunste van de planeet.¹² Dobsons uiteenzetting belicht een onderwerp wat van groot belang zal zijn voor dit onderzoek: ‘They need to be kept apart for the same reason liberalism and socialism need to be kept apart. [...] Green politics self-consciously confronts dominant paradigms.’¹³

Er was dus geen consensus over welke kenmerken een meer belangrijke rol speelden in de ideologie van een groene partij. Rüdigg verwerpt het idee dat er “echte” groene partijen bestaan: ‘There seems to be a consensus that somehow they cannot be what they appear to be, that their appearance as ecological parties has to be a manifestation of some other social force.’¹⁴ Het gebruik van de correcte terminologie kan al een aanzienlijke belemmering zijn in de duiding van een groene partij. Bennie gaat hierin verder en beargumenteert dat er een grote kloof bestaat tussen de academische terminologie wat in *Green Political Theory* wordt gebruikt en de termen die mensen actief in groene politiek gebruiken. Volgens Bennie veroorzaakt dit verwarring tussen auteurs bij onderzoek naar

⁸ Zie: W. Rüdigg en J. Sajuria, ‘Green party members and grass-roots democracy: A comparative analysis’, *Party Politics* 26:1 (2020) 21-31; F. Müller-Rommel, ‘The ‘Lifespan’ of Green Parties in Western Europe: An Evaluation’, *Parties, Institutions and Preferences* (2022) 123-148; S. Saswati en S. Ray, ‘Rise of Green Politics and Evaluation in the Context of the Contemporary World’, *International Journal of Law Management & Humanities* 5:5 (2022) 1228-1241.

⁹ A. Dobson, *Green Political Thought* (New York 1990) 2-4; Pogunkte, ‘The New Politics Dimension’, 175-182;

¹⁰ Pogunkte, ‘The New Politics Dimension’, 178.

¹¹ Dobson, *Green Political Thought*, 103-104.

¹² Ibidem, 2-4.

¹³ Ibidem, 3.

¹⁴ W. Rüdigg, ‘Explaining Green Party Development’, *Strathclyde Papers on Government and Politics* 71 (1990) 1-2.

groene partijen.¹⁵ Dit blijkt ook uit hedendaagse verwarring over de betekenis van groene politiek. Liberalen en sociaaldemocraten mengen nu vooral *ecomodernism* in hun ideologie en gebruiken ook “groene taal”.¹⁶ Dit dient het punt dat de betekenis van de woorden die worden gebruikt om groene partijen te analyseren ook veranderen en dat “groene politiek” een rekbaar concept is.

Het doel van deze uiteenzetting is om te laten zien dat literatuur over groene partijen zich mee heeft ontwikkeld met de partijen zelf. Toen Kitschelt zijn eerste uiteenzetting schreef hadden maar enkele groene partijen überhaupt zetels gewonnen in hun nationale parlementen, laat staan deelgenomen aan een regering. Veertien jaar later kan Rüdig een heel ander beeld ontwikkelen over het karakter van de nu meer professionele groene partijen. De nuances van de contemporaine context kunnen door politicologen gemakkelijk over het hoofd worden gezien in hun brede uiteenzetting van een nieuw fenomeen. Bovendien schrokken politicologen er niet voor terug om normatieve en soms zelfs morele uitspraken te doen over het karakter van de groene partijen.

Een historische beschouwing van groene partijen

Het schrijven van een breedvoerig historisch overzicht van de ontwikkeling van groene partijen kan helpen om ze beter te contextualiseren. Rond de eeuwwisseling was er onder politicologen nieuwe interesse in dit type “ontwikkelingsgerichte” onderzoeken die traditioneel door historici worden gedaan. Historici richtten hun aandacht echter nog steeds vooral op nationale casussen, terwijl de politicologen meer interesse hadden in een vergelijkende kijk. Er ontstond een consensus over het feit dat een groene partij in het jaar 2000 moeilijk te vergelijken was met een groene partij in jaren zeventig.¹⁷

Terwijl de jaren tachtig voor de groenen een periode van doorbraak was, brachten de jaren negentig vooral uitdagingen met zich mee. Burchel beschrijft de professionalisering en “Europeanisering” binnen de groene partijen als de belangrijkste ontwikkeling in deze periode.¹⁸ Het eerste electorale succes bij de Europese verkiezingen van 1984 betekende dat de partijen gezamenlijk deel moesten gaan nemen aan de formele partijpolitiek in Europa. Dit maakte het voor de groene partijen moeilijk om zich als “antipartij” te profileren terwijl zij zelf deelnamen aan het soort politiek dat zij juist veroordeelden.¹⁹ Daardoor was samenwerking met niet-groene partijen voor veel groenen

¹⁵ L. Bennie, ‘Green Dimensions: The Ideology of the British Greens’ in: Wolfgang Rüdig (red.), *Green Politics Three* (Edinburgh 1995) 217-239, aldaar 218.

¹⁶ Zie: A. Fremaux en J. Barry, ‘The “Good Anthropocene” and Green Political Theory: Rethinking Environmentalism, Resisting Eco-modernism’ in: Frank Biermann en Eva Lövbrand (red.), *Anthropocene Encounters, New Directions in Green Political Thinking* (Cambridge 2019) 171-191, aldaar 172.

¹⁷ W. Rüdig, ‘Analysing Greens in power: Setting the agenda’, *European Journal of Political Research* 45:1 (2006) 1-33, aldaar 1-2.

¹⁸ J. Burchel, *The Evolution of Green Politics: Development and Change within European Green parties* (New York 2002) 32-39.

¹⁹ *Ibidem*, 22-23.

geen overweging, zij hielden immers de status-quo in stand. Maar zonder bondgenootschappen aan te gaan, zouden ze een kleine groep blijven. Dit wordt door O'Neill ook wel *the strategic dilemma* van de groenen genoemd.²⁰

Burchel benadrukt de rol die de Europese politieke regelgeving speelde in dit proces van professionalisering, en met name de financiële stimulans als reden om samen te werken.²¹ Het concept *Europeanisation* speelde dan ook een grote rol in de literatuur rond de eeuwwisseling.²² Hines bouwt voort op Burchels these en benadrukt specifiek de rol die de regelgeving van het Europees Parlement speelde in de professionalisering van de groene partijen. Des te groter de fractie, des te meer invloed je had in het voeren van oppositie in het parlement. Ook was een formatie van tenminste 10 Europarlementariërs nodig om een groepslidmaatschap te krijgen waardoor een groep een kantoor en fondsen kreeg in Brussel.²³ Zowel Burchel als Hines betogen dat de Europeanisering een zekere ideologische versoepeling van de groenen met zich mee bracht, met als belangrijkste reden de noodzaak van samenwerking om macht uit te oefenen.²⁴ Wat deze twee theorieën echter grotendeels onbesproken laten, is de realiteit van de samenwerking en een erkenning van de strijd tussen de groene partijen tijdens dit proces.

Zonder een meer directe blik op de actoren en hun omstandigheden te werpen, ontstaat er een gebrekkig begrip over de samenwerking tussen groene partijen. De literatuur over de *Realo and Fundis controversy* (realisten tegen fundamentalisten) laat zien waarom dit perspectief zo belangrijk is om meer context te bieden aan de politicologische literatuur. *Realo and Fundis* is gebaseerd op de interne discussie die Die Grünen plaagde in haar formatieve jaren.²⁵ De *realos* pleitten voor een verschuiving van de massabeweging naar parlementaire politiek en benadrukte de rol van samenwerking en compromis in het partijbeleid: 'Conscious compromise must be a foundation for green politics.'²⁶ De *fundis* daarentegen verwierpen elke vorm van tactische oriëntatie louter met het oog op verkiezingswinst. Überhaupt meedoen aan verkiezingen was al problematisch voor hen, dit wordt ook wel het *radical dilemma* genoemd. De partij zou niet gebaat zijn bij een ontwikkeling van

²⁰ M. O'Neill, *Green parties and political change in contemporary Europe: New Politics, old predicaments* (Oxford 1997) 1-8.

²¹ Ibidem, 32-33.

²² Zie naast Burchel: E. Bomberg, 'The Europeanisation of Green Parties: Exploring the EU's Impact', *West European Politics* 25:3 (2002) 29-50; E. Hines, 'The European Parliament and the Europeanisation of Green Parties', *Cultural Dynamics* 15:3 (2003) 307-325; M. Holmes en S. Lightfoot, 'The Europeanisation of left political parties: Limits to adaptation and consensus', *Capital & Class* 93:1 (2007) 141-158; E. Bomberg 'The Greens in Brussels: Shaping or shaped?', *European Journal of Political Research* 45:1 (2006) 99-125; L. van de Grift, H. Rodenburg en G. Wieman, 'Milieuactivisten in maatpak, De Europeanisering van Greenpeace International (1987-1993)', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:1 (2017) 83-100; N. Brack en C. Kelbel, 'The Gerens in the European Parliament: Evolution and cohesion' in: Emilie van Haute (red.), *Green Parties in Europe* (London 2016) 220-237.

²³ Hines 'Europeanization of green parties', 312-315.

²⁴ Ibidem, 315-319; Burchel, *Evolution of Green Parties*, 36-39.

²⁵ B. Doherty, 'The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties', *Environmental Politics* 1:1 (1992) 94-120.

²⁶ G. Frankland en D. Schoonmaker, *Between Protest and Power: The Green Party in Germany* (Oxford 1992) 25.

linkse coalities.²⁷ Dit dilemma was niet uniek voor de Duitse groenen, ook in de literatuur over de ontwikkeling van de groene politiek in Nederland benadrukt Voerman de ontwikkelingen die plaatsvond onder de Nederlandse klein linkse partijen als ‘een strijd tussen realisten en fundamentalisten’.²⁸

Door rekening te houden met de strijd binnen maar ook tussen partijen toont zich een dimensie waarop historisch onderzoek meer licht kan helpen werpen. Het resultaat van de poging van de realisten om het radicale dilemma te overwinnen bracht een nieuwe reeks problemen met zich mee: ideologisch conflict. Dit wordt beschreven door politicoloog O’Neill: ‘Cooperation and compromise do not come easily to radical activists.’²⁹ Hij stelt dat terwijl politicologen groene partijen vergeleken met traditionele linkse, rechtse en liberale partijen, dat groene partijen dit zelf ook deden.³⁰ Deze gedachtegang vormt de basis voor het doen van historisch onderzoek naar de recente geschiedenis van groene partijen in Europa. Door te kijken naar wat actoren zelf van bepaalde vraagstukken omtrent partijideologie vonden, kan historisch onderzoek een genuanceerder perspectief bieden op de ontwikkeling van de ideologie van groene partijen.

Om weg te stappen van de voornamelijk theoretische invalshoeken doet socioloog Thomas Dietz de eerste poging om de samenwerking tussen groene partijen beter in kaart te brengen. Dietz’ werk functioneert als basis voor verder onderzoek naar de Europese samenwerking. Centraal in zijn werk staat de vraag: wanneer komen groene partijen met elkaar in contact? Hij werpt licht op de discussies die plaatsvonden toen de partijen in hun formatieve jaren met elkaar botsten in Europa.³¹

Wat tot zover voornamelijk ontbreekt in deze uiteenzetting van de literatuur over groene partijen is het door de auteurs gebruikte bronmateriaal. Politicologen baseerden hun eerste bevindingen voornamelijk op hun hedendaagse context. Meer recentelijk hebben politicologen een poging gedaan om groene partijen te onderzoeken door vooral te kijken naar statuten en officiële documenten. Hoewel de interne discussies tussen de *Realos* en *Fundies* een grote rol heeft gespeeld in bestaand onderzoek, is er nauwelijks aandacht besteed aan hoe deze discussies oversloegen naar het Europese speelveld. Het onderzoek in deze scriptie probeert ons meer inzicht te geven in de conflicten nadrukkelijk tussen groene partijen door een historische blik te werpen op de bronnen in een tot nu door politicologen gedomineerd onderwerp.

²⁷ A. Markovits en P. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York 1993) 123.

²⁸ G. Voerman, ‘The Netherlands: Losing Colours, Turning Green’ in: Dick Richardson en Chris Rootes (red.), *The Green Challenge, The development of Green parties in Europe* (Oxford 1994) 80-94, aldaar 94.

²⁹ M. O’Neill, ‘New Politics, Old Predicaments: The Case of the European Greens’, *The Political Quarterly* 68:1 (1997) 56; O’Neill, *Green parties and political change in contemporary Europe*, 1-8.

³⁰ O’Neill, ‘New Politics, Old Predicaments’, 53.

³¹ T. Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, *Studien zur Sozialwissenschaft* 186 (1997) 36-72.

Onderzoeksvraag, methode en bronnen

De onderzoeksvraag van deze scriptie is: “Waarom ontstond er conflict tussen Die Grünen, Ecolo, Agalev en de Politieke Partij Radikalen (Later GPA/GroenLinks) wat het moeilijk maakte voor groene partijen om zich te organiseren voor het Europees Parlement tussen 1976-1993?” Om deze hoofdvraag te beantwoorden is dit onderzoek onderverdeeld in vier hoofdstukken die elk een deelvraag behandelen.

De eerste deelvraag is gewijd aan de opstelling van groene partijen tegenover de eerste Europese verkiezingen: “Hoe keken groene partijen naar hun rol in de parlementaire politiek en welke gevolgen had dit voor hun poging om samen te werken bij de eerste Europese verkiezingen van 1979?” Vervolgens zal de tweede deelvraag trachten de eerste pogingen tot samenwerking nader te duiden: “Welke belangenconflicten weerhield de partijen van samenwerken tussen 1979 en 1983 en hoe beïnvloedde dit verschillende samenwerkingspogingen?” De derde deelvraag gaat over de gelijktijdige ontwikkeling van een groene partijfederatie en een groene Europese fractie: “Wat leidde tot de totstandkoming van enerzijds de European Green Coordination (EGC) en anderzijds de Green European Alternative Link (GRAEL)?” Tot slot zal de laatste ontwikkelingsfase worden besproken aan de hand van de vraag: “Hoe ontwikkelde de EGC zich richting de EFGP en welke gevolgen had dit voor de toetreding van GroenLinks tot de coördinatie?”

Het is uiteraard niet mogelijk om alle relevante discussies tussen groene partijen in deze scriptie te verwerken. Om de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden is er gekozen voor een focus op vier partijen: Politieke Partij Radikalen (later GPA/GroenLinks), Die Grünen, Ecolo en Anders GAan LEVen (Agalev). Deze partijen speelden een fundamentele rol in het bepalen van de richting van samenwerkingsverbanden, aangezien zij in de beginjaren de grootste groene partijen in Europa waren. De keuze voor de periode 1976-1993 is gebaseerd op de oprichting van ECOROPA in 1976 tot aan de oprichting van de European Federation of Green Parties in 1993. De hoofdstukken zijn chronologisch ingedeeld en elk hoofdstuk zal één deelvraag behandelen waarin bepaalde thema's en concepten worden onderstreept die in hun respectievelijke periode een belangrijke rol speelden.

De analyses in dit onderzoek worden gedaan met inachtneming van invloedrijke concepten uit de politicologische literatuur. Dit zijn de door O'Neill beschreven categorieën en dilemma's. De dilemma's zijn: *the radical dilemma* en *the strategic dilemma* zoals beschreven in de uiteenzetting van de literatuur. De tegenstellingen zijn: *eco-socialist* (linkse groene partijen) – *green* (ecologische partijen) en *anti-party* (fundi) – *pragmatic* (realo).³² Deze concepten helpen de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden door kleine conflicten in een breder kader te plaatsen. In de praktijk is het echter moeilijk om de partijen netjes te plaatsen op een spectrum zonder de rol van de nationale context hierin te verwaarlozen. Daarom zal dit historisch onderzoek een poging doen om specifieke conflicten

³² O'Neill, *Green parties and political change in contemporary Europe*, 32-34.

aanvullend te contextualiseren door bronmateriaal te gebruiken dat dicht bij de actoren zelf staat. Verder zal er in de hoofdstukken gereflecteerd worden op de invloed van *Europeanisation*, zoals beschreven door Burchel en Hines, op de onderlinge discussies tussen de partijen.³³

Verder is het belangrijk te benadrukken dat de individuen die deel uitmaakten van de groene partijen een grote rol speelden bij het definiëren van de beweging. Deze mensen hebben verschillende motieven die spanningen binnen partijen veroorzaken over voorkeuren en doelstellingen. Dit is iets wat de meeste politieke partijen intern verdeelt. Individuele actoren brengen complexe en soms dubbelzinnige patronen van idealen en waarden met zich mee. Dit onderzoek probeert de rol van individuen in de vorming van groene partijen in Europe te erkennen. Tegelijkertijd worden de beschreven “partijhoudingen” gebaseerd op een groot aantal bronnen die een bredere opinie weerspiegelen.

Om een toevoeging te doen aan de bestaande politicologische literatuur gebruikt dit onderzoek ander bronmateriaal. De bronnen helpen licht te werpen op de discussies tussen de partijen die ons beter inzicht kunnen geven in de precieze redenen waarom partijen ervoor kozen om samen te werken of juist niet samen te werken. Dit zijn voornamelijk brieven en correspondentie tussen partijbesturen en prominente partijleden, notulen van interne partijvergaderingen, notulen van vergaderingen van samenwerkingsverbanden, en conceptprogramma's van individuele partijen en samenwerkingsverbanden. Bepaalde beschrijvingen van houdingen van prominente figuren en partijen op specifieke momenten worden gedaan op basis van mondelinge bronnen, door middel van interviews gedaan door Thomas Dietz en de Heinrich-Böll-Stiftung.³⁴ Overig bronmateriaal bestaat uit campagnemateriaal en relevante krantenartikelen. De geraadpleegde archieven zijn: Het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen, Het Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis in Amsterdam en het Archiv Grünes Gedächtnis in Berlijn. Wegens tijdgebrek kon dit onderzoek de bronnen in het Amsab-ISG archief in Gent en het Etopia archief in Namur niet raadplegen. Om dit gat op te vullen zijn bronnen afkomstig van Ecolo en Agalev gevonden in de andere partij- en persoonsarchieven en verder belicht via bestaand historisch onderzoek.

³³ Hines 'Europeanization of green parties', 315-319; Burchel, *Evolution of Green Parties*, 36-39.

³⁴ De interviews gedaan door Dietz zijn geraadpleegd met toestemming van Dietz. Ze zijn afkomstig en gerechtvaardigd in zijn werk: 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa'; Aan de hand van de door Heinrich-Böll-Stiftung geschreven handleiding *Experiences in Oral History* wordt er gebruik gemaakt van deze interviewbronnen en de door de stichting aangeboden interviews met Roland Vogt en Lukas Beckmann: https://www.boell.de/sites/default/files/e-paper_-_experiences_in_oral_history.pdf. (geraadpleegd 09 februari 2023).

1. De opkomst van groene politiek en de eerste samenwerkingsverbanden 1976-1979

1.1 *The radical dilemma*: De wortels van samenwerking tussen groene partijen

Grensoverschrijdende partijinteractie tussen de groene partijen in Europa vindt haar oorsprong in de vroege jaren zeventig. De milieubeweging van de late jaren zestig en vroege jaren zeventig karakteriseerde zichzelf als “radicaal”, maar zonder intentie de politieke orde te ondermijnen. Ze benadrukten vaak hun positieve inzet voor de samenleving.³⁵ Het bleek echter moeilijk voor hen om de politiek alleen via demonstraties, propaganda en *sit-ins* te beïnvloeden. Het rapport van de Club van Rome uit 1972 genaamd *The Limits to Growth* en de ontwrichtende nasleep van de oliecrisis van 1973-1974 gaven de milieubeweging haar eerste politieke impuls.³⁶ Dit ging gepaard met de zorg van linkse politieke partijen en jongeren over de toenemende afhankelijkheid van kernenergie in het Westen.³⁷

In deze periode bestonden de grensoverschrijdende betrekkingen voornamelijk uit persoonlijke contacten tussen enkele vooraanstaande activisten. Vanaf 1974 kwamen deze contacten voor het eerst met regelmaat samen in vaste structuren in Straatsburg en Brussel, waaraan delegaties van met name West-Europese landen deelnamen.³⁸ De groep had nog geen naam, maar zowel onder de organisatoren als bij de aanwezigen zijn actoren te vinden die een belangrijke rol zouden gaan spelen in de Europese organisatie van groene partijen zoals Solange Fernex, die de Franse Europe-Ecologie beweging leidde voor de eerste Europese verkiezingen. Ook waren Petra Kelly en Roland Vogt, oprichters van de Duitse Grünen, Paul Lannoye, oprichter van de Belgische partij Ecolo en de Politieke Partij Radikelen (PPR) fractievoorzitter Bas De Gaay Fortman aanwezig.

In juni 1976 vormde deze groep mensen het eerste institutionele samenwerkingsverband genaamd ECOROPA (European Ecological Action). Het was bij uitstek een politieke organisatie die bestond uit individuele leden. Het doel was om politieke wegen en middelen te zoeken in Europa om de doelstellingen van ecologen te behalen.³⁹ De oprichting van deze groep was de eerste grote mijlpaal in de ontwikkeling van de politieke handelingen in de groene beweging. Er was echter al snel

³⁵ Van der Heijden, ‘De milieubeweging in de twintigste eeuw’, 456-459; F. Buttel, ‘The environmental movement: historical roots and current trends’ in: Craig Humphrey en Frederick Buttel (red.) *Environment, Energy and Society* (California 1980) 10-12.

³⁶ O’Neill, *Green parties and political change in contemporary Europe*, 1-8.

³⁷ *Ibidem*, 2-3.

³⁸ J. Bennaïmias en A. Roche, *Des Verts de Toutes Les Couleurs, Histoire et sociologie du mouvement écolo* (Parijs 1992) 35-38.

³⁹ In de vroege jaren van de milieubeweging werd terminologie zoals ecologist, klimaatactivist, milieupersoon grotendeels door elkaar gebruikt, afhankelijk van context en landelijke verschillen. Dit onderzoek standaardiseert deze aanduidingen niet, maar gebruikt ze in hun oorspronkelijke voorkeursvorm; ECOROPA – ‘Declaration of the Ecological European Action Group December 1976’, <https://www.ecoropa.info/year/1976> (geraadpleegd 14 februari 2023).

onenigheid onder de leden over het nastreven van samenwerking en de formatie van groene politieke partijen in de hierbij betrokken landen. De groep bestond uit leden met verschillende achtergronden: wetenschappers, politici, milieuactivisten en schrijvers. Enkele politiek actieve leden zoals Paul Lannoye, benadrukten juist ‘the need of political cooperation’ om een stem te hebben in Europa.⁴⁰ Hans Günter Schumacher ging hierin nog verder en stelde een actieve rol van de groenen in Europa voor:

So muß es unsere Aufgabe, ja Verpflichtung sein, zu den Europawahlen ein umweltpolitisches Programm zu erarbeiten und der Öffentlichkeit zu präsentieren [...] Wir müssen zur Stelle sein, wenn es gilt, das Europa der Zukunft zu bauen.⁴¹

De belangrijkste bezigheid van ECOROPA was het bevorderen van het ecologische gedachtegoed op een manier dat deze in de politiek kon worden toegepast. Dit kreeg gestalte via kleine interne werkgroepen. Een jaar na haar oprichting op 15 september 1977 vond het eerste grote congres plaats in Metz. Deze bijeenkomst werd bijgewoond door onder andere PPR'er Bas De Gaay Fortman en Jacques Delors, de toekomstige voorzitter van de Europese Commissie. In de aan de hand van het congres opgestelde brief *Qu'est-ce qu'Ecoropa?* werd benadrukt dat de totstandbrenging van landgrensoverschrijdende ecologische actie het hoofddoel van de organisatie was.⁴²

In het voorjaar van 1978 is het eerste geval van het *radical dilemma* te zien binnen ECOROPA. In de loop der tijd is het aantal leden van ECOROPA dat deel uitmaakte van een ecologische politieke partij toegenomen. Velen van hen hadden hun aandacht gevestigd op de Europese verkiezingen die in juni 1979 plaats gingen vinden. Er bestond een behoefte aan politieke coördinatie. Voor velen zoals de Belgische kieslijst Agalev waren de verkiezingen een eerste kennismaking met het electoraal proces. Er werd gezamenlijk in ECOROPA besloten om een manifest uit te brengen genaamd *The Ecological Manifesto* waar de partijen en lijsten naar konden refereren tijdens hun verkiezingscampagnes.⁴³ Er was discussie over de toevoeging van een politieke doelstelling aan het manifest: ‘Wij zijn ecologen, dit moet een beweging zijn die de politiek overstijgt.’ aldus Nederlandse journalist en later oprichter van Milieudefensie Wouter van Dieren.⁴⁴ Het überhaupt meedoen aan verkiezingen was al een gevoelig onderwerp onder sommige leden van ECOROPA.⁴⁵

⁴⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 3184, General information Belgium party Ecolo, november 1976; Bennahmias en Roche, *Des Verts de Toutes Les Couleurs*, 39.

⁴¹ Hans Günter Schumachers speech over ecologische partijen en burgerinitiatieven in: R. Brun, *Der Grüne Protest. Herausforderung durch die Umweltparteien* (Frankfurt 1978) 60.

⁴² ECOROPA – ‘Qu'est-ce qu'Ecoropa?’ (1977), <https://www.ecoropa.info/publication/quest-ce-quecoropa> (geraadpleegd 14 februari 2023).

⁴³ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Ecoropa Messages Nr.2, februari 1978.

⁴⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, ECOROPA January Working Group on “Political Criteria for Ecological Action”, januari 1978.

⁴⁵ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, Bijeenkomst ECOROPA met Leo Jansen, mei 1978.

ECOROPA koos er toch voor om groene kandidaten en hun campagnes te steunen voor de Europese verkiezingen, ze organiseerden bijvoorbeeld vergaderingen met groene kandidaten. Ook kozen ze ervoor om één van de twaalf punten van het manifest te wijden aan de doelstelling van een ecologische politieke partij: ‘We need politicians [...] who understand that viable politics now and in the coming age cannot be based on socialist or liberalist or conservative ideologies, but only on ecological principles.’⁴⁶ Deze stelling heeft de richting bepaald die de veel groene partijen zoals Ecolo, Agalev en de Franse Les Verts in hun formatieve jaren gingen volgen. Maar niet alle deelnemers waren even blij met deze uitspraak. Er was in dit geval voor het eerst sprake van het *strategic dilemma* onder de groene partijen. De PPR was de enige partij die ervaring had met werkelijk meeregeren in het Kabinet-Den Uyl (1973-1977) in Nederland.⁴⁷ Ze zagen coalitiepolitiek met linkse en socialistische partijen als een belangrijk middel om politieke invloed uit te oefenen. Hierom waren ze onzeker of deelname aan een groen samenwerkingsverband bij de verkiezingen dan wel verstandig was.⁴⁸ Voor de andere partijen en lijsten die deelnamen aan de verkiezingen was dit juist een moment om hun eigen ideologie te ontwikkelen, en zichzelf vergelijken met de traditionele ideologieën in de partijpolitiek zou deze ontwikkeling onmiddellijk in gevaar brengen.

In deze verkenningsperiode van groene politieke organisaties zien we de *radical* en *strategic dilemmas* vorm krijgen. Aangezien er nog geen gevestigde groene partijen bestonden, waren de meeste de meeste deelnemers aan ECOROPA activisten die meer betrokken waren bij de milieubeweging dan bij de politiek. De drang om zelf actief deel te nemen aan de politiek ontstond voor het eerst in deze periode. Voor veel leden van de milieubeweging stond dit echter haaks op hun radicale ideologie. Er bestond een ideologische kloof tussen radicalisme en de gevestigde politieke orde. Gevestigde partijen zagen radicalisme als utopisch en avontuurlijk terwijl “radicaal ecologisme” een nieuw paradigma hanteerden waarin milieu, wetenschap en politiek werden samengevoegd om “echte” politieke verandering tot stand te brengen: ‘The most radical seeks nothing less than a non violent revolution to overthrow our [...] materialistic industrial society [...]. In these terms, the Green Movement lays claim to being the most radical and important cultural force since the birth of socialism.’⁴⁹ Voor sommige vroege groene denkers betekende dit dat de groene beweging onverenigbaar was met gevestigde politiek, omdat je dan het systeem in stand hield.

1.2 De aanloop naar de eerste Europese verkiezingen

⁴⁶ ECOROPA – ‘Ecological Manifesto for a Different Europe?’, <https://www.ecoropa.info/files/EcoropaManifesto.pdf> (geraadpleegd 14 februari 2023).

⁴⁷ W. de Jong, ‘Radicale zeggenschap. De PPR en het ideaal van een democratische maatschappij’ in: Christoph van den Belt e.a. (red.), *De Politieke Partij Radikalen 1968-1990, Macht uit het zadel* (Nijmegen 2022) 111-144, aldaar 123-134.

⁴⁸ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, BUILD UP FOR THE ELECTIONS TO EUROPEAN PARLIAMENT, 1978.

⁴⁹ J. Porritt en N. Winner, *The Coming of the Greens* (London 1988) 9.

In de maanden vooraf aan de verkiezingen was het aan elke partij en lijst om een keuze te maken over de manier waarop ze aan de eerste Europese verkiezingen deelnamen. Er bestonden duidelijke meningsverschillen tussen de groenen over de manier waarop groene politiek zich in Europa moest manifesteren. Politicologen benadrukken dat de verkiezingscampagnes van 1979 voornamelijk gericht waren op nationale kwesties, maar ze betrekken in deze analyse niet de campagnes van groene partijen en lijsten.⁵⁰ Standpunten over Europa waren voor de groene partijen van groot belang, aangezien het voor de Duitse en Belgische lijsten hun eerste verkiezingen waren. Bovendien hadden de groene lijsten een unieke visie op de manier waarop Europa georganiseerd moest worden. Hierdoor speelde Europa een grotere rol in de ideologische vorming van de partijen.⁵¹ Onderlinge meningsverschillen over de inrichting van Europa speelde dan ook een grote rol in de samenwerking tussen de groeperingen.

De ideologische lijn geschetst door ECOROPA vormde de basis voor de strategieën van de groene partijen die deelnamen aan de Europese verkiezingen, de gekozen richting was *green* en niet *eco-socialist* (links en groen). Er bestond overeenstemming tussen de Franse Europe-Ecologie lijst en de Belgse Agalev en Ecolo lijsten over het idee dat groene politiek niet links of rechts was. In het eerste manifest van Agalev, *denkwegen naar een globale visie*, werd dit idee herhaaldelijk benadrukt: ‘Groene bewegingen moeten zich Europees organiseren [...]. En niet voor taktische redenen bij kristen-demokraten, de socialisten of zelfs bij de kommunisten. [...] Het doel is om de *groene herlevingsbeweging* te verspreiden.’⁵² Ook werd deelname aan ‘status-quo’ politiek beschreven als een ‘doodzonde’ voor een groene partij.⁵³ Ze wilden een ‘nieuwe manier’ vinden van politiek bedrijven en weigerden om deel te nemen aan de klassieke oppositiepolitiek.⁵⁴ Voor velen in de Vlaamse groene beweging was linkse politiek antiliberaal, fantasieloos, hiërarchisch en corrupt. Zij zagen het als een spiegelbeeld van de gevestigde politieke orde dat het socialisme en progressivisme had verdraaid.⁵⁵

In 1974 en 1976 nam Agalev nog geen deel aan de verkiezingen in België. Bij deze verkiezingen steunden ze politici van al bestaande linkse partijen die milieu belangrijk vonden.⁵⁶ Tot

⁵⁰ Zie onderzoek naar de rol van nationale politiek in Europese verkiezingen van 1979: K.H. Reif en H. Schmitt, ‘Nine second order national elections: A conceptual framework for the analysis of European elections results’ *European Journal of Political Research* 8:1 (1980) 3-44; C.H de Vreese, ‘Second-Rate Election Campaigning? An Analysis of Campaign Styles in European Parliamentary Elections’ *Journal of Political Marketing* 8:1 (2009) 7-19.

⁵¹ Heinrich Böll Stiftung – “Ich habe drauf hingewirkt, dass Ökologiebewegung und Friedensbewegung zusammenkommen” Interview with Roland Vogt, <https://www.boell.de/de/2016/06/23/ich-habe-darauf-hingewirkt-dass-oekologiebewegung-und-friedensbewegung-zusammenkommen> (geraadpleegd 13 maart 2023).

⁵² Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, AGALEV: Denkwegen naar een globale visie, 14 oktober 1979.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ P. Stouthuysen, ‘De Politieke identiteit van de Vlaamse Groene Partij AGALEV’ *Res Publica* 25:2-3, (1983) 349-375, aldaar 356.

⁵⁶ Ibidem, 357-359.

hun spijt realiseerden ze zich dat het groene onderwerp in de politiek overschaduwde werd door andere onderwerpen. Deze teleurstelling kan deels hun uitgesproken afkeer van linkse politiek verklaren. Agalev koos er vervolgens voor om zich in de toekomst enkel in te zetten op ecologie. Bij Agalev speelde intern ook de kwestie of meedoen aan de gevestigde politiek überhaupt wel een goede keuze was voor een maatschappelijke beweging.⁵⁷ Toch koos Agalev voor deelname aan de Europese verkiezingen, er waren genoeg leden in de kerngroep die wel interesse hadden in het uitoefenen van politieke invloed. In een brief aan Petra Kelly beschreef Ludo Dierickx hoe het succes van de Duitse Grünen reden was voor Agalev om deel te nemen aan de verkiezingen: ‘Der nationale Kongress der Grünen ist kein nationaler Kongress, er hat europäische Tragweite. [...] Aus diesem Grunde müssen wir bei den Europawahlen zusammenarbeiten.’⁵⁸

Over de Belgische taalgrens heen ging het er anders aan toe. Alhoewel Ecolo nog geen politieke partij was, hadden ecologen in Wallonië zich al wel gemengd in de politiek als onderdeel van Démocratie Nouvelle bij de parlementsverkiezingen van 1974 en als deelnemer in de l’Union des Progressistes (UDP) bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1976.⁵⁹ De ecologen in Wallonië kozen ervoor om onder hun eigen naam deel te nemen aan de Europese verkiezingen, maar ook hier kwam het besluit niet tot stand zonder razen en tieren. ‘Les Français, les Italiens, les Néerlandais et les Belges sont électoralistes’ aldus Jean Liénard, aanhanger van de Waalse vereniging Amis de la Terre (Friends of the Earth). Vervolgens stelde hij dat Ecolo ‘ne veut pas être un parti’ maar juist een plaats moest zijn waar ecologen samen politieke invloed konden uitoefenen.⁶⁰ Uit angst voor de aantrekkingskracht van het politieke spel lieten ze al hun kandidaten een overeenkomst tekenen waarin stond dat ze altijd in overleg met de stemmers moesten handelen.⁶¹

Ook Ecolo werd geteisterd door interne onenigheden, een aantal leden waren ontevreden over het feit dat de nieuwe lijst weigerde een uitspraak te doen over het gebrek aan aandacht voor representatie van vrouwen en arbeiders. Deze groep scheidde zich af van de lijst en creëerde een eigen “eco-socialistische” lijst genaamd E-Non, met steun van het radicale linkse tijdschrift RLAT.⁶² In dit conflict lag deels de oorsprong van de ideologische afkeur van groen tegenover links dat een grote rol ging spelen in de houding van Ecolo tegenover andere linkse groene partijen in Europa.

In Nederland bestond er nog geen “puur groene” partij. Het groene gedachtegoed was voornamelijk terug te vinden in de PPR. Ook binnen de Pacifistische Socialistische Partij (PSP) en de Communistische Partij Nederland (CPN) was ecologie een belangrijk thema. De reden dat er nog geen

⁵⁷ Ibidem, 366-367.

⁵⁸ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Brief Ludo Dierickx aan Petra Kelly, 22 maart 1979.

⁵⁹ B. Lechat, ‘Écolo, la démocratie comme projet: 1970-1986, du fédéralisme à l’écologie’ *Edition Etopia* (2014) 15-16.

⁶⁰ J. Liénard, *L’Internationale écologiste est née, La feuille de chou biologique*, (Namur 1977).

⁶¹ Etopia Namur, Europa-Ecologie (ongeinventariseerd), Europa-Ecologie Pacte conclu entre les candidates à l’élection au parlement européen et les membres du mouvement, 1979. Geciteerd in: Liénard, *L’Internationale écologiste est née*, 162.

⁶² Liénard, *L’Internationale écologiste est née*, 163-164.

groene partij was, is volgens politicologen te danken aan het feit dat er een lage kiesdrempel was. Dit betekende dat andere kleine partijen groene aspecten konden meenemen zonder bang te zijn de kiesdrempel niet te halen.⁶³ Bovendien was de *greening* van de PPR een belangrijke factor in het verminderen van de mogelijke invloed van een onafhankelijke groene partij.⁶⁴ Het linkse gedachtegoed waar Ecolo intern mee worstelde, leek veel op dat van de PPR. De PPR beschreef haarzelf ideologisch als “radikaal” maar in de praktijk maakte ze onderdeel uit van het klein linkse blok (PPR, PSP, CPN) in Nederland.⁶⁵ Al sinds 1968 nam de PPR actief deel aan de Nederlandse politiek, dus ze kampten niet met hetzelfde *radical dilemma* als Ecolo en Agalev. De PPR had al vroegtijdig besloten dat ze deel gingen nemen aan de Europese verkiezingen. Het waren daarentegen haar klein linkse kameraden die op problemen stuitten over de keuze om deel te nemen aan de verkiezingen.

De PPR zocht voor de Europese verkiezingen ten eerste aansluiting bij de Partij van de Arbeid (PvdA) en de PSP. De PPR maakte bovendien al onderdeel uit van de toekomstige socialistische fractie in Europa en ze deden tegelijkertijd ook een poging om een ‘radicale’ eurofractie op te richten. Coalitiepolitiek en politieke strategie stonden bij de PPR dus hoger op de agenda dan bij alle andere groene partijen. Ondanks dat maakten veel invloedrijke leden ook onderdeel uit van ECOROPA. Het was voor de partij echter niet duidelijk of samenwerken met ECOROPA tot vruchtbare resultaten zou leiden: ‘Er is een dualisme aanwezig: Enerzijds duidelijke inhoudelijke overeenkomst, anderzijds het a-politieke karakter [...] en met gelijkemate afzetten tegen links en rechts.’⁶⁶ Aanvullend werd genoteerd dat ‘meedoen als ecologistenpartij’ weinig zin heeft, en dat het een secundair aspect moest zijn in de campagne.⁶⁷ Er waren echter ook prominente PPR-leden die het idee van een groene lijst wel zagen zitten, waaronder Bas De Gaay Fortman: ‘De PPR moet de Ecoropalin volgen met achter de titel PPR telkens Groene lijst.’⁶⁸ Bij de PSP en de CPN speelde deze problematiek minder, beiden hadden ze samenwerking met de PPR geweigerd en de discussie draaide bij hen meer om een mogelijke verkiezingsboycot.⁶⁹ Dit toont aan dat het *radical dilemma* bij de Europese verkiezingen niet voorbehouden was aan de nieuwe groene partijen, maar dat andere partijen met wortels in sociale bewegingen hier ook mee worstelden.

Een groep waar de PPR ook aansluiting bij zocht was de nieuwe Duitse politieke groep Die Grünen. Die Grünen ontstond als een samensmelting van een breed spectrum van politieke en sociale

⁶³ G. Voerman, ‘Losing Colours, Turning Green’, 124-125; W. Rüdiger, ‘Verschillend sinds geboorte’ in: Paul Lucardie en Gerrit Voerman (red.), *Van de straat naar de staat? 1990-2010* (Groningen 2010) 201-210.

⁶⁴ G. Voerman, ‘The Netherlands’ Green Paradoxes’, *Capital, Nature, Socialism* 3:3 (1992) 19-26, aldaar 21.

⁶⁵ De Jong, ‘Radicalie zeggenschap. De PPR en het ideaal van een democratische maatschappij’, 111-127.

⁶⁶ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Buitenlandnotitie 007, 14 januari 1979.

⁶⁷ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Bestuursstuk Kees van Twist, januari 1979.

⁶⁸ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Bezoek Erik Akkermans Ecoropa Geneve 27 en 28 september 1978, 27 oktober 1979.

⁶⁹ Voor meer over de CPN en PSP in 1979 zie: M. Bots, *De eurosceptische wortels van GroenLinks: Een analyse van klein linkse eurosceptis in Nederland, 1979-1992* (bachelorscriptie Radboud Universiteit Nijmegen 2022).

bewegingen (*Gesamtoalternativenbewegung*) in de jaren zeventig.⁷⁰ Ondanks het feit dat ecologie de hoofdrol speelde, waren ze ook sterk betrokken in de anti-kernenergie-, vredes- en vrouwenbewegingen. Oprichter Roland Vogt beschreef Die Grünen als de pionier van geweldloze politieke actie en van de *lebensbewegung* ofwel ecologie gepaard met de vredesbeweging.⁷¹ Haar ideologie leek hiermee het meeste op dat van de PPR. Al sinds 1975 bestonden er hechte contacten tussen de PPR en Petra Kelly, prominent milieuactivist, lid van de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) en later medeoprichter van Die Grünen.⁷² De oprichting van de Duitse groene groep werd gezien als een massaal succes door de andere groene groeperingen in Europa. Ondanks haar pas recente oprichting werd Die Grünen gezien als een lijst die de groene politiek in Europa kon verbinden: ‘Die Grünen have inspired us [...]. May the earth be green’ aldus PPR partijleider Herman Verbeek in een brief aan Petra Kelly.⁷³ Ook de Franse groenen Les Verts zagen nauw contact met Die Grünen als ‘la chose la plus importante’ tijdens de voorbereiding op de verkiezingen.⁷⁴

Die Grünen oprichters Petra Kelly en Roland Vogt waren niet tegen het uitoefenen van politieke macht en het creëren van coalities met linkse partijen. Ondanks de hechte band met de sociale bewegingen was electoraal succes het doel. Zoals eerder gezien had deze aanpak niet de voorkeur van de meeste ECOROPA leden en de nieuwe Ecolo en Agalev. De discussie laaide op bij het Europacongres van Die Grünen in Bonn op 14 mei 1979 toen Ecolo pleitte tegen machtspolitiek. Petra Kelly reageerde: ‘I understand your fear for politics, but we cannot be afraid of making a change. [...] I assure you there are cases where us greens will not compromise.’⁷⁵ Deze uitspraak van Petra Kelly was kenmerkend voor een verandering in de mentaliteit in de milieubeweging. Vanwege het beslechten van het kernenergieconflict raakten steeds meer milieuactivisten ervan overtuigd dat actievoeren geen alternatief meer kon zijn voor partijpolitiek.⁷⁶ Dit betekent echter niet dat de Duitsers van plan waren een nieuwe traditionele partij op te richten. Voor de verkiezingen van 1979 zouden ze campagne voeren zonder een gebruikelijk partijapparaat en zelfs zonder auto’s.⁷⁷

De antipolitieke opvattingen waren ook niet zomaar verdwenen, Ecolo bleef kritisch op het einddoel van de Duitsers. Zij bleven terughoudend om de ecologische kwestie te formuleren als een alternatief programma binnen het kader van het traditionele partijenstelsel. Zij wilden de Europese

⁷⁰ Heinrich Böll Stiftung – “Ich habe drauf hingewirkt, dass Ökologiebewegung und Friedensbewegung zusammenkommen” Interview with Roland Vogt.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 3184, Brief PPR aan Petra Kelly betreffende anti-kernenergie demonstratie, februari 1975.

⁷³ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Brief PPR aan Petra Kelly over energiedemonstratie, 4 maart 1978.

⁷⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Les Verts Dans La Campagne Electorale Europeenne, 5 april 1979.

⁷⁵ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, Notulen Leo Jansen bijeenkomst Bonn Die Grünen, 14 mei 1979.

⁷⁶ Van der Heijden, ‘De milieubeweging in de twintigste eeuw’, 464.

⁷⁷ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, To Dear Friends and Comrades (EN), 24 maart 1979.

verkiezingen juist gebruiken om ecologie aan de orde te stellen, niet zozeer met het oog op echte Europese perspectieven. Verder werden er door Ecolo ook vraagtekens gezet bij de aandacht die Die Grünen besteedde aan niet-ecologische onderwerpen.⁷⁸ Roland Vogt beschreef hoe de ECOROPA-groep er niet in slaagde overeenstemming te bereiken over de rol van vredespolitiek in het buitenlands beleid en de hiërarchische structuren van politieke partijen. Verder benadrukt Vogt de afkeer van ECOROPA tegenover het woord ‘socialisme’, terwijl socialisme voor de Duitsers juist een belangrijk onderdeel van hun politieke identiteit was.⁷⁹

Als gevolg van het geharrewar over welke vorm groene politiek moest aannemen was er geen electoraal samenwerkingsverband tot stand gekomen. Elf verschillende partijen hebben het ECOROPA manifest ondertekend, waaronder ook Die Grünen en de PPR. Voor veel partijen vormde het de basis van hun gedachtegoed over Europa.⁸⁰ Het idee van een “Groene Europese Fractie” lag ook op tafel, maar zonder de directe steun van de PPR en onder andere de Italiaanse en Deense radicalen was er weinig hoop op het behalen van het benodigde aantal zetels.⁸¹ Door de groep enkel als groen te profileren vervreemdden ze dus andere potentiële partners die niet exclusief een groene partij waren zoals Die Grünen en de PPR, ten gunste van het behouden van de nieuwe groene politieke ideologie.

De partij die het meeste stemmen kreeg bij de verkiezingen was Die Grünen, maar ze wist hiermee geen zetel te winnen. Andere groene partijen wisten de respectievelijke landelijke kiesdrempel ook niet te halen.⁸² Ecolo en de Franse Les Verts moesten allebei de stemmen delen met eco-socialistische afsplinterlijsten die ook deelnamen aan de verkiezingen.⁸³ De Nederlandse klein linkse partijen wisten tot hun teleurstelling ook geen zetel te winnen, wat toekomstige samenwerking tussen de partijen in de kaart speelde. Het werd toch gezien als een kleine overwinning voor de groenen in Europa. Voornamelijk in Duitsland had Die Grünen relatief veel stemmen gekregen, en als gevolg ook veel aandacht van de media. Het was des te meer reden voor haar om te blijven werken aan de groei van haar groene ideologie ook elders in Europa.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Heinrich Böll Stiftung – Interview with Roland Vogt.

⁸⁰ ECOROPA – ‘Ecological Manifesto for a Different Europe?’, <https://www.ecoropa.info/files/EcoropaManifesto.pdf> (geraadpleegd 14 februari 2023).

⁸¹ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Buitenlandnotitie 007, 14 januari 1979.

⁸² Élections européennes 1979 – Details verkiezingsuitslag <https://www.europe-politique.eu/elections-europeennes-1979.htm> (geraadpleegd 14 februari 2023).

⁸³ Lienard, *L'Internationale écologiste est née*, 164.

2. Conceptualisatie van groene politiek en politieke samenwerking 1979-1983

2.1 De directe nasleep van de verkiezingen: P.E.A.C.E.

In de nasleep van de verkiezingen van 1979 was er direct vernieuwde aandacht voor politieke samenwerking tussen de groene partijen en lijsten in Europa. Het was niet verplicht om een formele politieke partij te zijn om deel te nemen aan de Europese verkiezingen. Na de verkiezingen kozen echter zowel Ecolo als Die Grünen ervoor om toch te stap te maken richting een nationale politieke partij. Agalev koos er voor om nog geen politieke partij te worden. Als gevolg van de bemoedigende resultaten werd een week na de uitslag in Straatsburg het *Platform of ecopolitical action for a peaceful change of Europe* (P.E.A.C.E.) opgericht.⁸⁴ In deze organisatie werden groene partijen en lijsten nu als geheel vertegenwoordigd, terwijl ECOROPA nog steeds bestond uit individuele leden.⁸⁵ De groep omvatte zowel de PPR als de Italiaanse radicalen, Agalev en Ecolo, de Duitse Grünen en de Franse Europe-Ecologie lijst.⁸⁶

Tabel 1: De oprichtende leden van P.E.A.C.E. (1980)⁸⁷

Partito Radicale	Italië
Politieke Partij Radicalen	Nederland
Europe-Ecologie (Ecolo)	België
Agalev	België
Europe-Ecologie	Frankrijk
Ecology Party	Verenigd Koninkrijk
Die Grünen	Duitsland

P.E.A.C.E. zou de volgende concrete taken uitvoeren: voorbereiding van persconferenties; uitwisseling van informatie; voorbereiding van gezamenlijke acties; formulering van onderzoeksthema's; voorbereiding van schriftelijke vragen in het parlement; klachten voor het Hof van Justitie en de voorbereiding van het schrijven van een ecologische Europese grondwet.⁸⁸ De vergaderingen vonden parallel plaats met de vergaderingen van ECOROPA, aangezien ze grotendeels uit dezelfde leden bestonden. Ondanks de inzet van Petra Kelly om schriftelijke vragen voor het EP voor te bereiden, kwam niet veel werk tot stand vanwege een groot gebrek aan organisatie en

⁸⁴ Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 37.

⁸⁵ Grünes Gedächtnis Berlin, FU Berlin special collection, inv.nr. 564, Roland Vogt, Bericht an den Vorstand der GRÜNEN, juni 1979.

⁸⁶ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Ecoropa messages nr 16, juli 1979.

⁸⁷ Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 38.

⁸⁸ Ibidem.

financiering.⁸⁹ De eerste vergaderingen van P.E.A.C.E. werden dan ook gedomineerd door vragen van partijleden over financiering van hun medewerkers.⁹⁰ De voornaamste reden waarom de groep moeite had zich te organiseren was een gebrek aan middelen. Die Grünen en Ecolo zaten midden in het proces om nationale partijen te stichten en hadden dus nog geen nationaal bureaus. Andere groepen bestonden uit milieuactivisten die hun weg nog niet konden vinden door het bureaucratische bos. De enige partij die deel uitmaakte van P.E.A.C.E. die geen interne financiële en organisatorische problemen had was de PPR. De besprekingen voorafgaand aan de verkiezingen hadden echter een bittere smaak in haar mond achtergelaten.⁹¹

De ideologische samenstelling van P.E.A.C.E. was breder dan dat van ECOROPA. Ze hadden zelfs het oog laten vallen op de Nederlandse liberaal-democraten D'66 en haar Deense zusterpartij 0'66, maar deze toonden echter weinig interesse.⁹² Met het zicht op meer politieke partners had de organisatie het doel om politieke bruggen te bouwen en groene standpunten van andere partijen te ondersteunen. In het voorjaar van 1980 werd er ambitieus gediscussieerd op een P.E.A.C.E. bijeenkomst, de oprichting van een 'Confederation of green and radical parties' moest bovenaan staan op de agenda.⁹³ Het was gezien de afkeer van Ecolo en Agalev voor de links-radicalen partijen, verrassend dat er een coalitie van groenen en radicalen ontstond. Ecolo erkende dit zelf ook, maar zag P.E.A.C.E. meer als een intermediair voor collectieve actie en niet als een bindende partijgroep.⁹⁴ De strategie van P.E.A.C.E. was kenmerkend voor het gedachtegoed van Die Grünen en de PPR, en het functioneerde ook voornamelijk op initiatief van hen.⁹⁵

2.2 De breuk in samenwerking tussen de radicalen en de groenen

Na een wat rommelig jaar waarin veel groene groeperingen in Europa zich ontwikkelde tot politieke partijen, werd door partijleiders besloten in oktober 1980 dat er een permanente organisatiestructuur moest komen in de vorm van de confederatie.⁹⁶ Tegelijkertijd hadden andere partijfamilies in Europa al supranationale partijfederaties, zoals de Europese Unie van Christen Democraten en de Europese

⁸⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Petra Kelly brief aan PPR, 12 december 1979.

⁹⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, PPR brief voorbereiding PEACE meeting, 25 november 1981.

⁹¹ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1573, studieconferentie: ideaal en werkelijkheid, 20 oktober 1979.

⁹² Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Ecoropa messages nr 16, july 1979.

⁹³ 'Minutes of the third meeting on the PEACE project held in Brussels, 9th february 1980' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 39.

⁹⁴ P. Mahoux en J. Moden, 'Le mouvement Ecolo', *Courrier Hebdomadaire du Crisp* (1984) 1-68, aldaar 40-41.

⁹⁵ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Portrait Leo Jansen, augustus 1979; Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, PPR schriftwechsel, januari 1980; Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Najaarcongres groenen, 21 augustus 1980;

⁹⁶ 'Minutes of the fourth meeting on the PEACE project held in Brussels, oktober 1980' geciteerd in: ⁹⁶ Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 39.

Socialistische Partij.⁹⁷ De nieuwe groene confederatie betrof nadrukkelijk zowel groene partijen als radicale partijen. Om een effectief politiek platform te creëren werd een centraal coördinatiebureau noodzakelijk geacht. De taken van de coördinatie leken op die van P.E.A.C.E., er werd echter aan toegevoegd dat als de coördinatie succesvol functioneerde, dat de oprichting van een Europese federatie direct moest worden overwogen.⁹⁸ Tot zover waren de taken van de coördinatie voornamelijk organisatorisch, maar als een toekomstige federatie zou het ook politieke doelstellingen hebben waarvan het vormen van een Europese groene fractie er één was. De wil en ambitie voor om samen te werken in Europa was er dus al bijzonder snel, ook in vergelijking met andere Europese partijgroepen.

In de loop van 1981 werd er gewerkt aan de oprichting van de Coördination of Green and Radical Parties in Europe (CGRP) op initiatief van P.E.A.C.E.. Er bestond echter een besef dat er botsende visies waren over wat groene politiek nou echt was. Om deze reden koos de P.E.A.C.E. groep ervoor om direct een politiek platform uit te werken om zich te onderscheiden van concurrerende groeperingen.⁹⁹ Er kwam echter er nooit een overeenstemming tot stand over hoe dit programma eruit moest zien. Kritiek kwam van alle kanten, inhoudelijk lagen de Britse Ecology Party en de Italiaanse Partito Radicale het meeste dwars vanwege het positivistische beeld in het manifest over de uitbreiding van de Europese Gemeenschap (EG) met de toevoeging van Spanje en Portugal.¹⁰⁰ Organisatorisch was het ook slecht geregeld: 'We are very disappointed. Untill now, things went bad on the point of coordination. The meetings were very chaotic, we need better preparation.'¹⁰¹ Aldus PPR'er Bert Willemsen in een brief aan P.E.A.C.E.. Ondanks deze tegenslagen bestond er wel het gevoel dat 'things should really be starting to happen now' binnen de betrokken partijen.¹⁰² Met de oprichting van nieuwe groene partijen overal in Europa zoals de Zweedse Miljöpartiet, de Ierse Ecology Party en de Oorsterijkse Alternativen Liste aus Österreich, die alle drie toegelaten werden tot de coördinatie, bleef de stemming positief.¹⁰³

De door de CGRP opgerichte werkgroepen werkten aan het gezamenlijk manifest maar in de zomer van 1982 had het nog geen resultaat geleverd waar alle partijen het over eens waren. Petra Kelly was de belangrijkste drijfveer achter de transnationale samenwerking. Op dit moment kreeg zij echter veel kritiek van zowel haar nationale partij als van haar Europese bondgenoten. 'Auf

⁹⁷ T. Dietz, 'Similar but Different? The European Greens Compared to Other Transnational Party Federations in Europa', *Party Politics* 6:2 (2000) 199-210, aldaar 205-206.

⁹⁸ 'Minutes of the fourth meeting on the PEACE project held in Brussels, oktober 1980' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 39.

⁹⁹ 'Report from the international secretary', geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 40.

¹⁰⁰ Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Amendments on the common manifesto, 11 december 1981.

¹⁰¹ Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Brief PPR ter voorbereiding conferentie, 25 november 1981.

¹⁰² 'Report from the international secretary' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 40.

¹⁰³ Ibidem.

internationaler Ebene soll es sowieso Thesen geben, die alle akzeptieren können!’, het werd echter duidelijk dat Kelly met “iedereen” een ander beeld had dan haar groene bondgenoten over de ideologische homogeniteit van de groene beweging.¹⁰⁴ In september 1982 kwam alles tot stilstand, het feit dat er nog steeds geen gezamenlijk programma op tafel lag was voor Die Grünen en de PPR reden tot zorg. De partijen maakte zich klaar voor een congres in november waar knopen doorgehakt moesten worden.

Tabel 2: De leden van de Coördination of Green and Radical Parties (CGRP)¹⁰⁵

1980	Partito Radicale	Italië
1980	Politieke Partij Radicalen	Nederland
1980	Ecolo	België
1980	Agalev	België
1980	Europe-Ecologie	Frankrijk
1980	Ecology Party	Verenigd Koninkrijk
1980	Die Grünen	Duitsland
1982	Alternatieven Liste aus Österreich	Oostenrijk
1982	Ecology Party	Ierland
1982	Miljöpartiet	Zweden

Dit was het moment waarop de samenwerking compleet uit elkaar viel. De onderlinge ideologische verschillen bleken te groot om tot een gezamenlijk programma te komen. Dit had drie voornaamste redenen: 1. Verschillende visies over de uitbreiding/afschaffing van de EG; 2. Verschillende visies over de prioriteit van groene politiek en 3. Het belangrijkste punt, de verschillende visie over samenwerking met kleine linkse partijen. Het congres van november 1982 werd overschaduwed door een verklaring van de PPR dat zij nog geen uitspraak kon doen over haar rol in het samenwerkingsverband vanwege de uitsluiting van de PSP en de CPN.¹⁰⁶ De hierop volgende afbrokkeling van de CGRP was hieraan te danken; de PPR was namelijk de meest stabiele partij die ook de meeste financiële lasten droeg voor de groep. Vanwege de onderliggende ideologische verschillen is het moeilijk te zeggen of het gezamenlijke manifest wel tot stand was gekomen als de PPR bleef meewerken.

De reden dat samenwerking met links op dit moment als een groot probleem werd gezien werd verwoord door de Ierse Ecology Party: ‘Established parties could water down an Alliance, that

¹⁰⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2552, An den Vorstand DER GRÜNEN, zonder datum.

¹⁰⁵ Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 46-47.

¹⁰⁶ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1301, buitenlandnotitie, november 1982.

is struggling to develop a new ideology out of and beyond the old ones.¹⁰⁷ Ook Ecolo en Agalev bekritiseerde de PPR voor haar samenwerking met de CPN, die zij zagen als toegewijd aan de groei van de industrie en gecentraliseerde staatscontrole.¹⁰⁸ In de ogen van Ecolo en Agalev waren socialistische regeringen in Oost Europa medeplichtig in het voortzetten van de groeimentaliteit en de groei van vervuilende industrie.¹⁰⁹ Ze waren inmiddels wel toegewijd aan het stichten van een hecht samenwerkingsverband, zolang de deelnemers hierin enkel “pure” groene partijen waren.¹¹⁰

Er moet worden benadrukt dat de organisatie van de CGRP zeer slecht was. Partijen waren zelf verantwoordelijk om leden naar de congressen te sturen, en afhankelijk van beschikbaarheid waren dit vaak verschillende mensen. Het hierom individualistische karakter van de discussies op vergadering maakte het moeilijk om tot concrete besluitvorming te komen wat door nationale partijbureaus geaccepteerd werd: ‘Last time your colleague argued for the abolition of the EG, but now you want to include a passage that contradicts that?’¹¹¹ Er was weinig sprake van correspondentie met de nationale partijbureaus over zaken die zich in Brussel afspeelden. Agalev had zelfs nog geen centraal bureau, en vele andere partijen bestonden pas maximaal twee jaar en waren dus nog niet organisatorisch geconsolideerd. De combinatie van organisatorische en ideologische problemen was in dit geval sterker dan de wil om samen te werken. Het was bovendien moeilijk voor de nieuwe groene partijen om zo vroeg in het proces compromissen te sluiten over veel kwesties die zij als cruciaal beschouwden voor hun beweging en ideologie.

2.3 De oprichting van de European Green Coordination

Na het uiteenvallen van de CGRP in november 1982 namen de Belgische partijen het initiatief om dit keer een verband van uitsluitend groene partijen op te starten genaamd: European Green Coordination (EGC). Ecolo en Agalev organiseerden in maart 1983 een bijeenkomst met groene partijen in Europa waarvoor uitdrukkelijk geen radicale partijen waren uitgenodigd. De reden dat Ecolo en Agalev nu de het voortouw namen was omdat ze beiden zetels hadden gewonnen in de Belgische parlementsverkiezingen in najaar 1981, waardoor ze meer financiële en bestuurlijke middelen hadden

¹⁰⁷Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Minutes of the meeting on the 21 of November 1982 with representatives of the Irish Ecology Party, the English Ecology Party, the Dutch PPR, the German Grünen, the Belgian AGALEV and Ecolo’, 21 november 1982; ‘Background to meeting of ‘European Green Coordination’ in Brussles’ geciteerd in: Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 41.

¹⁰⁸ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Ludo Dierickx verslag over CPN, november 1982.

¹⁰⁹ Mahoux en Moden, ‘Le mouvement Ecolo’, 90.

¹¹⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Ecolo meeting report, 12 augustus 1982.

¹¹¹ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Minutes of the meeting KGRP, 18 september 1982.

dan voorheen.¹¹² Ze waren nu niet meer afhankelijk van de financiële bijdrage van de PPR en de Italiaanse Partito Radicale. In hun uitnodiging schreef Ecolo spottend over de voorgaande samenwerkingspoging van de CGRP: ‘Dieses Komitee hat sich etwa zweimal pro Jahr getroffen... ohne irgendein konkretes Ergebnis! Schwerpunkt der “Arbeit” dieses Komitee war die Erstellung eines gemeinsamen “Manifestes” was nie fertiggestellt war.’¹¹³

Het werkprogramma wat op de eerste vergadering werd vastgesteld was duidelijk: het uitsluiten van kleine linkse partijen was noodzakelijk.¹¹⁴ Hiernaast werd het programma van de CGRP grotendeels overgenomen in het *Joint declaration of aims* wat al in juni 1983 was aangenomen.¹¹⁵ De partijen die deel uitmaakten van dit samenwerkingsverband waren: de Britse en Ierse Ecology Party’s, twee Franse Les Verts afsplitsingen, de Zweedse Miljöpartiet en tot slot de Belgische partijen. Opvallend was het ontbreken van de Duitse Grünen omdat ze verreweg de grootste groene partij in Europa waren op dat moment. Ecolo en Agalev staken dan ook niet onder stoelen of banken dat ze Die Grünen wilden betrekken bij de EGC. Zelf schreef Ecolo het volgende over de verschillen tussen de Belgische groenen en de Duitsers: ‘Die Grunen “ökologische” Politik – machen wollen gleiche sich unsere Programme sehr stark. In der praktischen Arbeit jedoch, im eingeschlagenen Weg zur Erreichung von Veränderungen unterscheidet sich Ecolo allerdings teilweise von den Grunen.’¹¹⁶ Op ecologische standpunten waren ze het grotendeels met elkaar eens. Het verschil was enkel dat Die Grünen coalitiepolitiek met linkse partijen wel als noodzakelijk zag terwijl Ecolo hier sterk op tegen was.

Tabel 3: De oprichtende leden van de European Green Coordination (1983)¹¹⁷

Ecolo	België
Agalev	België
Les Verts (Confédération Ecologiste)	Frankrijk
Les Verts (Parti Ecologiste)	Frankrijk
Ecology Party	Verenigd Koninkrijk
Ecology Party	Ierland
Miljöpartit	Zweden

¹¹² Ibz België - ‘Resultaat Kamer van Volksvertegenwoordigers 08 november 1981’, <https://verkiezingsresultaten.belgium.be/nl/election-results/kamer-van-volksvertegenwoordigers/1981/rijk/158110> (geraadpleegd 25 februari 2023).

¹¹³ Grünes Gedächtnis Berlin, NRW, inv.nr. 398, Ecolo: An Die Europäischen Grünen Parteien, 3 januari 1983.

¹¹⁴ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1303, buitenlandnotitie, 28 maart 1983.

¹¹⁵ ‘EGC Minutes of the meeting 18 June’ geciteerd in: Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 49.

¹¹⁶ Grünes Gedächtnis Berlin, NRW, inv.nr. 398, Kurzinformation über Grüne in Belgien, maart 1983.

¹¹⁷ Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 46.

Links of groen? Buigen of barsten voor groene politieke samenwerking

Petra Kelly liet aan de Belgen weten dat ze niet zonder de PPR de Europese verkiezingen van 1984 in zou gaan. En als de gewenste samenwerking met de groenen niet tot stand kon komen dat zij dan een ander samenwerkingsverband zal stichten met andere groenen en radicalen.¹¹⁸ Deze reactie veroorzaakte nogal wat commotie. In een laatste poging om Die Grünen te vragen van gedachte te veranderen, schreven de leden van ECOROPA dit aan Petra Kelly:

We are all greatly impressed by the success of the Grünen and your personal impact in the media. [...] But the problems you now have to cope with are probably far more difficult to solve than those known so far. What a dramatic situation: Either you will be stuck, immobilized, hopeless, thus hurting the whole green movement in Europe, or you will have to withdraw, hanging the door behind you. [...] Don't forget that whatever happens, your action in Bonn will reflect on all the Greens of Europe: A heavy responsibility.¹¹⁹

We better not duplicate and waste efforts. I am not impressed by your first draft. It lacks backbone and guts! Our organisation (instead) could be welcome to all and any greens [...]. Let us have a common text as we did in 77/78.¹²⁰

Onder de groenen in de EGC heerste het gevoel dat het zeer slecht zou zijn als Die Grünen zich niet bij de groep zou aansluiten. Ze waren bang voor een concurrerende eco-socialistische groep bestaande uit de Duitsers en de radicale partijen. Die Grünen kozen ervoor om niet als lid toe te treden aan de EGC. Het hierop volgende conflict wordt besproken in het volgende hoofdstuk.

¹¹⁸ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2447, brief Petra Kelly aan Ecolo, 14 maart 1983.

¹¹⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, ECOROPA brief aan Petra Kelly, 26 maart 1983.

¹²⁰ Ibidem.

3. De tweede Europese verkiezingen en een poging tot conflictresolutie 1983-1986

3.1 *The strategic dilemma*: Het Nederlandse Groen Progressief Akkoord

De uitsluiting van de radicale partijen van de EGC veroorzaakte opnieuw hetzelfde soort blokvorming die ook bestond in de aanloop naar de eerste Europese verkiezingen in 1979. In 1983 en 1984 draaide de discussie volledig om het strategische dilemma: moesten groene partijen wel of niet samenwerken met partijen die traditionele links-rechts verhoudingen in stand hielden? De positie van Die Grünen en de PPR hierin was duidelijk: voor hen had groene politiek een onontkoombare linkse inslag. De PPR had in het najaar van 1982 al laten weten dat zij samenwerking met de klein linkse partijen in Nederland zag als een goede ontwikkeling voor de groene politiek. Vanwege de hechte relatie tussen de Duitse partij en de Nederlanders stonden Die Grünen volledig achter de PPR in deze kwestie.

Op hetzelfde moment dat Ecolo en Agalev bezig waren met het stichten van de EGC, was de PPR volop in discussie met de PSP en de CPN over een gezamenlijke groene lijst voor de Europese verkiezingen van 1984.¹²¹ De reden dat samenwerking tussen de partijen op de agenda stond was vanwege teleurstellende resultaten bij de Europese verkiezingen van 1979 en de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen van 1982.¹²² Waarom de PPR specifiek een groene lijst wilde samenstellen had drie voornaamste redenen: 1. De internationale contacten van de PPR waren grotendeels met groene partijen; 2. De PPR zag haarzelf als een groene partij, invloedrijke leden als Bas de Gaay Fortman, Wim de Boer en Bert Willemsen waren allen actief in zowel nationale als Europese groene bewegingen en 3. De PPR dacht groene politiek te kunnen gebruiken om bestaande meningsverschillen op andere onderwerpen met de PSP en de CPN te overbruggen.¹²³ De nationale context domineerde de discussie over deelname aan de Europese verkiezingen binnen de PPR, omdat samenwerken met de klein linkse partijen grote invloed zou hebben op de toekomst van de PPR in Nederland.

Voor lange tijd was het onzeker of de gezamenlijke lijst werkelijk tot stand ging komen. Dit maakte het moeilijk voor de PPR en Die Grünen om stappen te zetten voor samenwerking met de groenen in Europa. In juli 1983 besloten de twee partijen formeel om samen op te trekken, ongeacht de toekomstige lijst van de PPR. Ook besloot Die Grünen om de PPR te steunen in haar streven om de

¹²¹ Observaties over het Groen Progressief Akkoord in hoofdstuk 3.1 zijn grotendeels gebaseerd op mijn onderzoek: M. Bots *Progressieven zij aan zij*, linkse samenwerking voor de Europese verkiezingen van 1984: Het Groen Progressief Akkoord (ongepubliceerd, Radboud Universiteit Nijmegen 2022).

¹²² KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1304, Deelname Europese verkiezingen 5 april 1983; KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1305, Partijbestuur: Brief aan partijen, 23 juni 1983.

¹²³ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1305, Notulen Groen Platform, 1 juni 1983; KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1306, Notulen vergadering partijbestuur PPR, 18 oktober 1983; IISG Amsterdam, CPN Archief, inv.nr. 263, Brief aan CPN/GP/EVP/PPR/PSP, 1 november 1983.

Nederlandse klein linkse partijen te verenigen onder de groene noemer.¹²⁴ Vervolgens nam Die Grünen de moeite om haar contacten uit te breiden door de PSP en de CPN te benaderen: ‘Wir hoffen das Ihr im Interesse einer längerfristigen, guten Zusammenarbeit bereit seid.’¹²⁵ Die Grünen bevonden zich echter in een moeilijke positie. Ondanks hun erkenning dat de CPN geen “echte” communistische partij meer was, kwam er in Duitsland van alle hoeken kritiek op haar relatie met de CPN en de keuze om de Communisten te steunen bij de Europese verkiezingen.¹²⁶ Dit lag bijzonder gevoelig in West-Duitsland omdat veel Duitsers geloofden dat het de rol van West-Duitsland was om Europa te beschermen tegen de communistische dreiging in het oosten. Deze houding werd versterkt door de spanningen van de Koude Oorlog die op dat moment hoog opliepen.¹²⁷ Ondertussen vond er ook een conflict plaats tussen de PPR, de PSP en de CPN over het “groene aspect” van de lijst. Een aantal PPR-leden waaronder Bas de Gaay Fortman hadden een organisatie genaamd Groen Platform opgericht, die ook deelnam aan de onderhandelingen. Het was hun bedoeling om alsnog aansluiting te zoeken bij de EGC.¹²⁸ Dit vermoedde niet alleen de onderhandelingen, maar ook de gesprekken tussen de PPR en Die Grünen.¹²⁹

De gezamenlijke lijst zou er toch komen, onder de naam: Groen Progressief Akkoord (GPA). Met groen in de naam waren de klein linkse partijen het eens over het feit dat groene politiek een essentieel onderdeel uitmaakte van het programma. Ecolo en Agalev hadden hun keuze echter al gemaakt: geen samenwerking met linkse partijen. Die Grünen begonnen nu ook te twijfelen. Voor hun voorjaarscongres nodigde Die Grünen alle partijen in de EGC uit en het GPA, maar op de uitnodiging stond: ‘GPA (PPR & PSP)’ en niet de CPN.¹³⁰ De PPR speculeerde dat dit was om conflict met de Belgen te voorkomen. Op dit congres stelde Die Grünen voor dat de Duitse en Nederlandse partijen het EGC manifest zouden ondertekenen. Dit leidde echter opnieuw tot de verslechtering van relaties tussen de Duitsers en de Belgen. Ecolo stelde dat ze de toetreding van Die Grünen verwelkomden, maar niet van het GPA. Als gevolg daarvan weigerde Die Grünen alsnog het manifest te ondertekenen.¹³¹

De verhoudingen tussen het GPA en de Belgische partijen verslechterde nog meer als er in Nederland een andere groene partij opdook die wel verwelkomd werd door de EGC. De partij genaamd De Groenen, opgericht onder de naam Europese Groenen, was een afsplitsing van leden die

¹²⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Erklärung: PPR und Die Grünen, 28 juli 1983; Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Gespräche mit CPN und PPR, 25 juli 1983; Grünes Gedächtnis Berlin, NRW, inv.nr. 398, Brief Die Grunen aan CPN, 3 november 1983.

¹²⁵ Grünes Gedächtnis Berlin, NRW, inv.nr. 398, Brief Die Grunen aan PSP, 7 november 1983.

¹²⁶ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Erklärung: PPR und Die Grünen, 28 juli 1983

¹²⁷ Markovits en Gorski, *The German Left*, 132.

¹²⁸ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 19 december 1983.

¹²⁹ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 14 februari 1984.

¹³⁰ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Groen Progressief Overleg, 29 februari 1984.

¹³¹ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Vergadering dagelijks bestuur PPR, overzicht Grunen congres, 6 maart 1984.

zich niet konden vinden in de koers van het GPA.¹³² De Groenen benadrukte in hun verkiezingsprogramma dat zij de enige “echte” groene partij in Nederland was. Dit idee werd versterkt door het feit dat Ecolo en Agalev haar steunde.¹³³ Dit conflict onder de Nederlandse groenen bracht veel negatieve aandacht met zich mee. De oprichting van De Groenen als partij werd door de Kiesraad geblokkeerd vanwege mogelijke verwarring met De Groene Partij, dat door Bas de Gaay Fortman en Wouter van Dieren was opgericht als opvolger van het Groen Platform. De media speelde in op de wanorde onder de Nederlandse groenen wat door de PPR als reden werd aangehaald voor haar slechte relatie met Ecolo en Agalev.¹³⁴ Uiteindelijk werd op 31 maart 1984 in Luik de EGC vastgesteld met De Groenen als enige Nederlandse groene partij en zonder Die Grünen en het GPA.¹³⁵

De radicale en strategische dilemma's van de groenen zijn in zekere zin nauw met elkaar verweven. Waar het radicale dilemma beschreven in hoofdstuk 1 meer gericht was op de definitie van ecologisme als politieke theorie, draaide het strategische dilemma van de groenen meer om het creëren van een beweging die verandering tot stand kon brengen. Om deze verandering teweeg te brengen, was deelname aan de politiek nodig. De uitsluiting van het GPA uit de EGC maakte duidelijk dat de Belgische partijen hoop bleven houden op een sterke groene coalitie zonder de hulp van linkse partijen. Ook de Jonathon Porritt van de Britse Ecology Party bleef positief: ‘As the movement becomes more successful, more and more people [GPA] will be trying to climb the bandwagon. [...] It would be naïve to allow them.’¹³⁶ Ondanks hun poging om een *pure green* alliantie te blijven, was de EGC geen monoliet. Christopher Fettes, lid van de Ierse Ecology party was kritisch: ‘Recently it has become clear that the exclusion of some green parties has more to do with internal squabbling than any rational green strategy.’¹³⁷

3.2 De tweede Europese verkiezingen

In de zomer van 1984 vonden de tweede Europese verkiezingen plaats. De EGC had zich in haar oprichtingsfase voornamelijk met interne problemen beziggehouden. De periode van najaar 1983 tot midden 1984 werd gedomineerd door activiteiten in verband met de verkiezingen voor het Europees Parlement.

Zoals eerder beschreven was de EGC nog steeds actief in conflict met Die Grünen vanwege haar opstelling tegenover de CPN. Naast ideologisch verwantschap had de EGC nog een reden om Die Grünen te overtuigen zich bij hen aan te sluiten: de vergoeding van verkiezingskosten als de

¹³² IISG Amsterdam, Archief De Groenen (ongeïventariseerd), Statuten De Groenen, juli 1983.

¹³³ Otto ter Haar, ‘Geschiedenis van De Groenen’ *Gras* (4 september 1994).

¹³⁴ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 19 december 1983.

¹³⁵ ‘EGC: The European Greens have begun’ geciteerd in: Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 50.

¹³⁶ ‘German Greens refuse to join European electoral alliance’ *The Daily Telegraph* (2 april 1984).

¹³⁷ Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, (EN) Meeting report Ecology Party, april 1984.

politieke groepering meer dan 1% van de stemmen haalde in ten minste drie lidstaten en 10 zetels in totaal.¹³⁸ Gezien de uitslag van de vorige verkiezingen was de deelname van de Die Grünen van groot belang voor de EGC. Die Grünen bleven echter lidmaatschap afwijzen en naarmate de verkiezingen dichter bij kwamen dwong dit een compromis af tussen de groene partijen. In april 1984 werd er op een congres van Les Verts overeenstemming bereikt over een technische alliantie in het Europees Parlement wat bekend staat als de *Paris Declaration*.¹³⁹

Ondanks alle onenigheden kwam er dus toch een “common ticket” voor de verkiezingen: met Die Grünen, maar zonder het GPA. Inmiddels waren de meeste grote groene partijen beter gevestigd in de politieke structuren en konden ze op nationale discussies concurreren met traditionele partijen. Voor de grotere partijen, waaronder voornamelijk Ecolo, Agalev, Die Grünen en het GPA, betekende dit dat een gezamenlijk verkiezingsprogramma nu niet zo belangrijk was als in 1979.¹⁴⁰ De nationale programma's waren als gevolg hiervan veel meer gericht op thema's die in de respectievelijke landen belangrijk waren.

Het concept waarop het gezamenlijke programma grotendeels was gebaseerd was: ‘A Europe of Regions’.¹⁴¹ Deze nieuwe toevoeging aan het ideologische kader van de groene partijen draaide om een streven naar decentralisatie ofwel een ‘Europa van zelfgestuurde gemeenschappen’.¹⁴² Hiernaast werden ook vrouwenrechten, arbeidsomstandigheden, ontwikkelingshulp en burgerlijke vrijheden besproken in het programma.¹⁴³ De uitbreiding van de standpunten tot meer dan alleen groene standpunten kwam er alleen vanwege het compromis met de Duitse Grünen, het “Europe of Regions” idee was volledig afkomstig uit het verkiezingsprogramma van Die Grünen getiteld *Global denken, Von ort Handeln*.¹⁴⁴ Bovendien waren dit onderwerpen die traditioneel door linkse partijen werden omarmd: dezelfde partijen die de EGC zo graag buiten de deur wilde houden. Het manifest speelde echter een marginale rol in de nationale campagnes van Ecolo en Agalev en het was dus nog niet direct een teken van ideologische consolidatie tussen de groenen.¹⁴⁵

De campagnes van het GPA en De Groenen in Nederland verliepen slecht. Na de langdurige onderhandelingen van het GPA was de PPR teleurgesteld dat zij niet samen met de EGC konden optreden.¹⁴⁶ De vierde partner van het Akkoord, nu genaamd De Groene Partij Nederland en de afsplinterpartij De Groenen werden wel uitgenodigd door de EGC om de *Paris Declaration* te

¹³⁸ ‘EGC: Minutes of the meeting of the European Greens, Brussels January 21-22 1984’ geciteerd in: Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 50.

¹³⁹ ‘ECOLO: Rapport sur les négociations concernant la formation d’un groupe au parlement européen’ geciteerd in: Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 49.

¹⁴⁰ Heinrich Böll Stiftung – Interview with Roland Vogt.

¹⁴¹ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 5171, Joint Statement by the Green Parties of Europe, mei 1984.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Wahlprogramm Die Grünen, 1984.

¹⁴⁵ Lechat, ‘Écolo, la démocratie comme projet’, 247-248.

¹⁴⁶ G. Voerman, ‘De geschiedenis van GroenLinks’ in Gerrit Voerman en Paul Lucardie (red.), *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010* (Groningen 2010) 15-115, aldaar 34-35.

ondertekenen.¹⁴⁷ Verder was het feit dat de klein linkse partijen samenwerkten veel interessanter voor de Nederlandse kiezers dan de groene dimensie van de lijst. Ecologie was hiernaast ook niet bepaald de focus van het GPA programma en was ondergeschikt aan ontwapening en sociale kwesties.¹⁴⁸ Als gevolg van de standvastigheid van traditionele standpunten van de linkse partijen was het moeilijk voor de PPR om groen de focus van de lijst te maken. In praktijk was er voor de PPR dus weinig veranderd vergeleken met de verkiezingen van 1979, de groene dimensie van de partij bleef slechts een klein aandeel. Bij De Groenen was dit juist de enige dimensie van hun verkiezingsprogramma. Haar programma kreeg steunbetuiging van alle leden van de EGC terwijl het programma van het GPA juist werd bekritiseerd.¹⁴⁹

De Groenen wisten met 1,7% van de stemmen geen zetel in het Europees Parlement te winnen. Het GPA daarentegen kreeg 5,6% van de stemmen en mocht dus twee Europarlementariërs aanstellen. In België wonnen zowel Agalev als Ecolo één zetel. De enige andere groene partij die zetels won was Die Grünen. Met zeven zetels werd duidelijk waarom de EGC zo bereid was om een compromis te sluiten met Die Grünen om samen te werken in het EP. De toegevoegde waarde van zeven zetels in het EP overtrof in dit geval de onderlinge ideologische verschillen. De andere groene partijen die het programma hadden ondertekend uit Frankrijk, Ierland, Luxembourg en Engeland wisten allen geen zetels te winnen. Ondanks de opnieuw teleurstellende resultaten in deze landen, was er nu wel genoeg animo voor een samenwerkingsverband in het EP waarin Die Grünen de belangrijkste speler zou zijn.

3.3 *Europeanisation*: De directe invloed van institutionele samenwerking

Na de verkiezingen werd de Rainbow Group opgericht in het Europees Parlement. De Rainbow Group was technisch samenwerkingsverband omdat de groene partijen niet genoeg stemmen hadden gekregen om het benodigde aantal Europarlementariërs te hebben voor een Europese fractie. De groep kwam voort uit de *Paris Declaration* en bestond uit het GPA, Die Grünen, Ecolo, Agalev en enkele regionale partijen. Binnen de Rainbow Group werd een onderscheid gemaakt tussen de verschillende type partijen: enerzijds was er de Green Alternative European Link (GRAEL) en anderzijds de regionale partijen die nu onderdeel uitmaken van de European Free Alliance (EFA). Gezamenlijk hadden ze 20 zetels en vormden ze net als de Progressive Alliance of Socialists and Democrats en de European People's Party Group een Europese fractie.

¹⁴⁷ Grünes Gedächtnis Berlin, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Kongress der Grunen in Europa, maart 1984.

¹⁴⁸ IISG Amsterdam, Archief PSP, inv.nr. 1221, G.P.A. Verkiezingskrant: Mei 1984, mei 1984.

¹⁴⁹ Otto ter Haar, 'Geschiedenis van De Groenen' *Gras* (4 september 1994).

Tabel 4: De leden van GRAEL en hun zetelaantal (1984-1989)¹⁵⁰

1984	GPA (2)	Nederland
1984	Die Grünen (7)	Duitsland
1984	Partito di Unitá Proletaria (1)	Italië
1984	Democrazia Proletaria (1)	Italië
1985	Agalev (1)	België
1986	Ecolo (1)	België

De oprichting van de GRAEL subgroep was niet opgenomen in de *Paris Declaration*. In Parijs dachten de groene partijen, met name de Fransen, dat ze meer stemmen zouden krijgen waardoor samenwerking met het GPA niet nodig zou zijn. Na de verkiezingen werd het GPA met haar twee zetels echter al snel uitgenodigd door Die Grünen om toe te treden tot de Rainbow Group.¹⁵¹ Ecolo en Agalev weigerden nog steeds samen te werken met de klein linkse Nederlandse partijen en ze werden dus geen lid van GRAEL maar bleven wel in de Rainbow Group. terwijl Ecolo en Agalev voor de verkiezingen het voortouw namen, stonden ze nu buiten het samenwerkingsverband van groenen met de meeste politieke invloed. Bij het eerste congres van GRAEL sprak Die Grünen haar wens uit om Agalev te betrekken bij de groep, en dat de optie er altijd was voor Ecolo om zich alsnog aan te sluiten.¹⁵²

GRAEL was het eerste samenwerkingsverband waarbinnen groene partijen gezamenlijk politiek bedreven in het Europees Parlement. Door politicologen wordt dit moment aangehaald als het begin van de professionalisering en Europeanisering van de groenen in Europa. Met als redenen financiële steun, administratieve steun, parlementair werk als oppositie en nieuwe stimulansen om een grotere gemeenschappelijke groep te vormen.¹⁵³ Het is echter niet zo dat al deze zaken zo maar in de schoot van de groene partijen vielen. Volgens GRAEL duurde het proces van professionalisering veel langer dan zij zelf hadden gewild.¹⁵⁴

Het eerste jaar in het Europese Parlement bracht direct veel moeilijkheden met zich mee. De Rainbow Groep was door de toevoeging van het GPA en regionale partijen intern ideologisch verdeeld. Het grootste probleem dat de groep achtervolgde was hun onvermogen om tot conclusies te komen over welk onderwerp dan ook. De twee Europarlementariërs van het GPA uitten hun frustratie: ‘Nadat de Regenboog een feit werd, hebben wij sinds juni geprobeerd van GRAEL een samenwerkingsvorm te maken waarbinnen gewerkt kan worden. [...] Zoals we met de groenen

¹⁵⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Archiv Schawlba-Hoth, inv.nr. 1, Blick zuruch in Zorn GRAEL, februari 1988.

¹⁵¹ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1308, Brief Die Grünen aan Bas de Gaay Fortman, 16 juni 1984.

¹⁵² Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1663, Erster Vorentwurf GRAEL, 8 juli 1984.

¹⁵³ Hines, ‘Europeanization of green parties’, 315-316; Brack en Kelbel, ‘The Greens in the European Parliament’, 218-220.

¹⁵⁴ Grünes Gedächtnis Berlin, Archiv Schawlba-Hoth, inv.nr. 1, Blick zuruch in Zorn GRAEL, februari 1988.

gewend zijn, betekent dit weer een eindeloze discussie, die ons afleidt van het politieke werk.¹⁵⁵ Wat nog steeds een grote rol speelde was het individualistische karakter van de samenwerking tussen de partijen. Zo namen bepaalde leden van GRAEL vaak het voortouw zonder de partijlijn te volgen.¹⁵⁶ Het feit dat er nu aangewezen Europarlementariërs waren had dit probleem niet opgelost. De medewerkers die onderdeel uitmaakten van GRAEL werden aangewezen door de nationale partijbureaus. Veel van de door GRAEL-medewerkers voorgestelde ideeën waren voor Europarlementariërs onhoudbaar. Tegelijkertijd waren de meeste zaken die zich in het EP afspeelden te abstract en te ver weg om echt betekenis te hebben voor de nationale partijbureaus. Dit resulteerde in discussies over onderwerpen waarin niemand het over iets eens kon worden.

De problemen hielden niet op bij persoonlijke meningsverschillen, het conflict tussen het GPA, en andere groene partijen was niet zomaar verdwenen. Bij de benoeming van de eerste Secretaris-Generaal van GRAEL stuitte de groep al direct op problemen: ‘Groen-Alternatief Europees verband betekent niet samenwerking tussen “negen groenen” enerzijds en “drie alternatieven” anderzijds. Het GPA wil niet op deze manier verstoten worden.’¹⁵⁷ Deze discussie werd veroorzaakt door de klacht van de groene partijen, dat de GPA-kandidaat John Lambert niet “groen” was maar een socialist was. PSP Europarlementariër Bram van der Lek reageerde hierop: ‘Integendeel, hij is al jaren aanhanger van Greenpeace.’¹⁵⁸ De persoonlijke meningsverschillen en het nog steeds voortdurende geschil van groen tegenover links stopte elke echte vorm van consolidatie van de Rainbow Group enerzijds en de EGC anderzijds. Tot voorjaar 1986 werd er geen echte vooruitgang geboekt in de professionalisering van de partijen in Europa, Bram van der Lek schreef dit over GRAEL:

De samenstelling van GRAEL levert alleen maar beschuldigingen, ruzies en wantrouwen op. Dat is een bittere ervaring. Weet je dat ik echt niet begrijp waarom we het zo oneens zijn? Zijn we niet allemaal zowel groen als links? Of hoe je het ook wilt noemen. Ik noem mezelf nog steeds socialist, maar hier mag ik dat woord niet meer uitspreken. [...] Met alle problemen in de wereld zijn de groenen en alternatieven alleen maar aan het kibbelen en konkelen. Als dat nu al twee jaar zo het geval is, verlies ik de moed.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grünen im EP, inv.nr. 1663, Brief GPA aan GRAEL, 19 december 1984.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grünen im EP, inv.nr. 1663, Vorschlag des GPA zur Ernennung Des Generalsekretärs (NL), 19 december 1984.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grünen im EP, inv.nr. 1684, Brief GPA aan GRAEL, 11 december 1986.

4. De ommekeer van GRAEL en de eerste stappen naar werkrelaties 1986-1993

4.1 De ommekeer van Ecolo en Agalev

De periode die traditioneel wordt aangehouden in onderzoek naar groene partijen in Europa is 1984-1989. Dit is de zittingsperiode van het tweede Europese Parlement en politicologen zien dit als de periode waarin grote stappen werden gemaakt in de professionalisering van groene partijen in Europa.¹⁶⁰ De betrekkingen tussen de groene partijen waren er tussen 1979 en 1986 er echter niet veel beter op geworden. Voornamelijk het strategische dilemma ofwel de afkeer van groene partijen ten opzichte van de links-groene partijen speelde nog steeds een hoofdrol in het slecht functionerende GRAEL. Hiernaast werd het GPA vooralsnog uitgesloten van de EGC en Die Grünen behield een relatief passieve rol in de groep. Het voorstel om een Europese Groene Federatie op te richten wat in 1980 al aan de orde was, was in 1986 van de agenda verdwenen.

In najaar 1985 besloot Agalev lid te worden van GRAEL. Al tijdens de oprichting van GRAEL was Agalev minder tegen opname in de groep. In het najaar van 1984 stond GRAEL er al voor open om Agalev als feitelijk lid te behandelen en Agalev kon zelf besluiten om volwaardig lid te worden.¹⁶¹ In de praktijk nam Agalev niet deel aan de meeste werkzaamheden van de GRAEL groep, maar ze kozen er wel voor om op groene onderwerpen mee te discussiëren.¹⁶² In dezelfde periode was Ecolo nog sterk tegen toetreding tot GRAEL en ze wisten Agalev te overtuigen om in deze kwestie samen op te trekken, zoals ze dat al langer deden.¹⁶³

In 1985 ging het roer om bij Agalev, in oktober waren er in België federale verkiezingen en het ledenaantal van Agalev schommelde rond een kleine 1000 leden.¹⁶⁴ De kerngroep van Agalev koos ervoor om zich over te geven aan het politieke spel. Ze besloten de partij uit te breiden door meer sociale bewegingen te betrekken in de ideologie van de partij. Vooral de feministische beweging werd belangrijk voor Agalev, en ze richtte ook een jongerenpartij op die problemen voor studenten aanhaalde.¹⁶⁵ Voor het eerst sinds de oprichting van de partij werden grote veranderingen aangebracht in hun ideologie. Voor de Europese situatie betekende het meer samenwerking met andere partijen die

¹⁶⁰ W. Rüdiger, 'Green parties and elections to the European Parliament, 1979-2019' in: Liam Ward en James Brady (red.), *Greens for a Better Europe: Twenty Years of UK Green Influence in the European Parliament, 1999-2019* (London 2019) 6-9; Hines, 'Europeanization of green parties', 315-316; Brack en Kelbel, 'The Greens in the European Parliament', 218-220.

¹⁶¹ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grünen im EP, inv.nr. 1663, GRAEL Status-protokolls, 25 november 1984.

¹⁶² Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 53.

¹⁶³ 'Rapport sur les négociations concernant la formation d'un groupe au parlement européen' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 53.

¹⁶⁴ K. Deschouwer, 'Belgium: The "Ecologists" and "AGALEV"' in: Ferdinand Müller-Rommel (red.), *New Politics in Western Europe: The rise and success of green parties and alternative lists* (Oxford 1989) 32-47, aldaar 34-35.

¹⁶⁵ Ibidem, 35.

een sterke basis hadden in sociale bewegingen, waarvan de meeste partijen zich in GRAEL bevonden. Het partijbestuur van Agalev vroeg de Europarlementariër Paul Staes om voorlichting te geven over GRAEL, hij meldde het volgende: ‘Dat tot deze groep een communistische partij behoort, is mijns inziens van secundair belang. [...] Terughoudendheid ten aanzien van de Duitse Groenen in de partij moet eindigen.’¹⁶⁶ Direct confronteerde Staes het partijbestuur met het feit dat een goede relatie met de partijen in GRAEL wel degelijk mogelijk was. Op de vraag of GRAEL wel een functionerend orgaan was antwoordde hij: ‘Ik geef toe dat de gewenningsperiode lang is en dat efficiëntie te wensen overlaat. Maar met onze medewerking beseffen de meeste leden van de fractie dat het enorm verbeterd kan worden.’¹⁶⁷

De grote verandering vergeleken met de voorgaande jaren was dat dit besluit van Agalev voornamelijk was ingegeven door politiek, en niet ideologie. Paul Staes concludeerde: ‘We hebben de sprong gewaagd. [...] Internationale solidariteit met de zusterpartijen en met partijen die dicht bij hen staan [GPA] moet het me waard zijn. Voor wie voldoende politiek inzicht heeft en politieke moed belangrijk vindt, is het op de lange termijn de juiste beslissing.’¹⁶⁸ De toetreding van Agalev aan GRAEL resulteerde ook in een beweging bij de Ecolo-partijtop. Gezien hun hechte relatie met Agalev vonden zij het noodzakelijk om zich nu ook aan te sluiten bij GRAEL.¹⁶⁹ Het is belangrijk op te merken dat GRAEL erg blij was dat de twee partijen zich bij de groep aansloten. Het laat weer zien hoe het een conflict was van groen *tegen* links, en niet *met* links. PPR Europarlementariër Herman Verbeek stelde dat het nu ‘eindelijk’ tijd was voor ‘de ontwikkeling van groene politiek in Europa.’¹⁷⁰

De Belgische partijen hadden veel succes bij de nationale parlementsverkiezingen in oktober 1985 en wisten samen 6.2% van de stemmen te krijgen. Agalev wist met vier zetels hun zetelaantal te verdubbelen. Ecolo wist zelfs drie nieuwe zetels te winnen voor een nieuw totaal van vijf. Wat verkiezingen betrof werd 1986 ook een belangrijk jaar voor groene partijen. In Nederland waren er Tweede Kamerverkiezingen en de Duitse Bundestag verkiezingen gingen in het najaar van start.

4.2 Richting een Groene Europese Federatie

Met de toevoeging van de Belgische partijen bestond GRAEL nu uit alle vier de partijen die in de voorgaande jaren voortdurend met elkaar in conflict waren. Het was nog steeds niet gemakkelijk voor de partijen in het voorjaar van 1986 om samen te werken, maar dingen begonnen eindelijk te

¹⁶⁶ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1664, Paul Staes commentaar op toetreding Agalev in GRAEL, 3 september 1985.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1664, Diskussionspapier über den Beitritt ECOLOS zum GRAEL, september 1985; Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1666, Eine Politische wahl für ecoLO, september 1985.

¹⁷⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1666, Internes infoblatt nr.5: Ecolo – Endlich!, 27 januari 1986.

veranderen. Een belangrijk moment in de geschiedenis van samenwerking tussen groene partijen was hun reactie op de Chernobyl ramp die op 26 april 1986 plaatsvond. Na meer dan 10 jaar campagne te hebben gevoerd tegen kernenergie, hadden de groenen dit moment aangegrepen om zich te verenigen en het Europees Parlement tot actie op te roepen. De teleurstellende waarheid was dat de EU niet veel aan de ramp kon doen omdat het gebied onder sovjetinvloed stond. Maar de groenen kregen een voorproefje van wat het betekende om echt samen te komen in een kwestie, waar ze het bovendien altijd al over eens waren.¹⁷¹ Deze ontwikkeling ging gepaard met een grote toename van publieke waardering voor de milieubeweging en de partijen die haar vertegenwoordigden.¹⁷²

Een andere factor die in de literatuur over de professionalisering van de groenen niet wordt besproken is het tweeënhalf jaar termijn van Europarlementariërs in GRAEL. Met het oog op de bevordering van de democratische kernwaarden werden Europarlementariërs halverwege de zitting van het parlement opgevolgd door andere politici uit hun partijen. Voor het GPA kwam dit goed uit, omdat dit als compromismiddel werkte om een zetel te geven aan alle vier deelpartijen, terwijl ze maar twee zetels in het parlement hadden.¹⁷³ Het was dan ook nadrukkelijk na de stoelwisseling dat GRAEL grote stappen zette in haar organisatiestructuur. In het najaar van 1986 werd de besluitvormingsregeling van GRAEL compleet omgegooid:

If GRAEL cannot agree and implement any priorities together, then we need a looser, more “technical” structure. [...] The political disagreements we have usually reflect the broad open nature of green-alternative politics. [...] We need more trust and cooperation but our present structure encourages mistrust as well as making it very difficult to act quickly.¹⁷⁴

Omdat veel Europarlementsleden terug naar hun thuisland gingen en verslag uitbrachten over de huidige voortgang (weinig) in Brussel, zagen de nationale partijbureaus van het GPA en Die Grünen het als de voornaamste taak voor de nieuwe Europarlementariërs om het functioneren in GRAEL te verbeteren.¹⁷⁵ Hieruit blijkt dat niet alleen *Europeanisation* de professionalisering van de groene partijen in Europa bevorderde, maar dat ook andere factoren een grote rol speelden zoals de democratische kernwaarden en inmenging van nationale partijbureaus.

Grote sprongen werden gemaakt in het functioneren van GRAEL. De nieuwe GPA parlementariër voor het CPN, Nel van Dijk, beschrijft haar ervaring als GPA medewerker tussen 1984 en 1986 als volgt: ‘In het begin liep het voor geen meter, want het was een enorme vechtende die

¹⁷¹ Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 53.

¹⁷² O’Neill, ‘Green Parties and political change in Europe’, 42.

¹⁷³ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag bijeenkomst CPN, Groen Platform, PPR, PSP, 19 januari 1984.

¹⁷⁴ Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 1665, Duties of the two co-equal Secretaries-General, 21 november 1986.

¹⁷⁵ KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1417, besluitenlijst dagelijks bestuur, 11 november 1986.

elkaar moest leren begrijpen. [...] er waren er die mij [als CPN'er] een nestvervuiler vonden.¹⁷⁶ De ruzies tussen een Ecolo medewerker en Nel van Dijk gingen zelfs zo ver dat ze dreigde het GPA terug te trekken uit GRAEL. Dit opstootje duurde echter niet lang en na ingrijpen van de nationale partijbureaus en een excuus van het GRAEL-bestuur kwam Nel van Dijk weer terug.¹⁷⁷ Na de organisatorische wenteling beschreef ze de samenwerking met groene partijen als volgt: 'Het liep over het algemeen vrij soepel, zolang het niet ging over het verwerven van posities.'¹⁷⁸

Nu de groenen een redelijk functionerende Europese coalitie hadden gevormd, kwam het idee om een Europese Groene Federatie te vormen weer naar bovendrijven.¹⁷⁹ Na de verkiezingen van 1984 had de EGC veel van haar relevantie verloren. Alle grote groene partijen bevonden zich bovendien in GRAEL en dit was ook waar de meeste Europese subsidies naar toe gingen. De EGC ontwikkelde zich in deze periode (1984-1988) zeer traag, alleen de Deense partij De Gronne sloot zich in 1985 aan bij de alliantie.¹⁸⁰ Alle werkgroepen klaagden over het ontbreken van financiële middelen en een hoge werkdruk vanwege hun werkzaamheden in hun nationale partijen. De geplande gezamenlijke campagnes kwamen nooit van de grond en degenen die wel van de grond kwamen werden vooral gesteund door GRAEL en de nationale partijen zelf.¹⁸¹ De EGC had dus weinig toegevoegde waarde voor GRAEL en de partijen. De nationale partijbureaus hadden wel interesse in een organisatie waar de groene partijen konden samenkomen, en niet enkel de Europarlementariërs. Er waren bovendien ook groene partijen in Europa in landen zoals Finland die nog geen deel uitmaakte van de EU maar waarvan de groene partij wel in de EGC zat. Voor hen was dit juist één van de belangrijkste plekken om samen te komen met andere groene partijen in Europa. De EGC besloot echter om haar organisatiestructuur en ideologie nog niet aan te passen en te wachten op de resultaten van de Europese verkiezingen van 1989.¹⁸²

4.3 De oprichting van GroenLinks en de symbolische betekenis hiervan voor de Europese Groenen

Met de volgende Europese verkiezingen in zicht stond gemeenschappelijke deelname weer op de agenda. Net als bij de vorige twee verkiezingen was er veel hoop op een goed resultaat voor de groenen. De Duitse groenen wonnen in 1987 9% van de stemmen in Duitsland en de Belgische partijen bleven ook doorgroeien.¹⁸³ In Nederland ging het er echter minder goed aan toe bij de klein

¹⁷⁶ L. van Damme en H. Reiding, *Brusselse Verhalen, Europarlementariërs over de dagelijkse praktijk van het Europese Parlement vanaf 1979* (Nijmegen 2013) 111.

¹⁷⁷ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1684, Brief GPA aan GRAEL, 11 december 1986.

¹⁷⁸ Van Damme en Reiding, *Brusselse Verhalen*, 104.

¹⁷⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, European Greens meet, 29 september 1986.

¹⁸⁰ Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 51.

¹⁸¹ Ibidem, 52.

¹⁸² Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Report of the Secretariat's Activities 1987, 6 februari 1988.

¹⁸³ E. Bomberg, *Green Parties and Politics in the European Union* (London 1998) 80-82.

linkse coalitie. In Europa werkten de partijen prima samen, maar in Nederland zelf waren ze het nog niet eens over hun gezamenlijke deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Ze gingen uiteindelijk ieder individueel de verkiezingen in. De resultaten voor de partijen waren verrassend slecht en de CPN verdween zelf compleet uit de Tweede Kamer.¹⁸⁴ Met het oog op de Europese verkiezingen kozen de partijen ervoor om opnieuw gezamenlijk deel te nemen onder de naam: Regenboog. De naam Groen Progressief Akkoord werd geschrappt op instigatie van de PSP, die problemen had met de term “groen”.¹⁸⁵ Opnieuw blijkt dat de nationale context een belangrijke rol speelde in de manier waarop groene partijen zich ontwikkelden. Met deze ontwikkeling in Nederland waren de Europese partners opnieuw onzeker over de rol van de klein linkse partijen in de groene beweging.

De campagne van de Regenboog lijst verliep niet soepel, dit werd voornamelijk toegeschreven aan het feit dat de kiezers zichzelf niet konden vinden in de nieuwe naam. Ze slaagden er toch in 7% van de stemmen te halen waardoor zij opnieuw twee zetels kregen.¹⁸⁶ Hiernaast wonnen Die Grünen en Agalev hetzelfde aantal zetels als in 1984 en Ecolo groeide van één naar twee zetels. De echte verassing was echter de Franse Les Verts, die als nieuwkomer acht zetels won en hiermee de grootste groene partij in Europa werd. Direct na de succesvolle verkiezingen lag een grote verandering in de formatie van de Europese Rainbow Group op tafel. Met de Franse en ook de Italiaanse Lista Verda hadden de groene partijen collectief 21 zetels.¹⁸⁷ Dit betekende dat ze een eigen groene groep in het Europees Parlement konden oprichten zonder de regionale en alternatieve partijen waaronder het GPA. Op 25 juni 1989 besloten de partijen in de EGC zich af te splitsen van de Rainbow Group: ‘The new green group in the European parliament should support and stimulate initiatives of green parties and of the European Green Coordination.’¹⁸⁸ Hiermee nam de EGC het initiatief om zich dit keer wel goed te verbinden met de fractie in het parlement.

Het was een spannende situatie voor de Nederlandse partijen. Voor de verkiezingen hadden ze zich bewust verbonden aan de Rainbow Group vanwege ‘de voor onze partijen perfecte combinatie van groen en alternatief’, maar nu de groep opsplijste moesten ze snel besluiten welke richting ze op wilden gaan.¹⁸⁹ Terwijl de Nederlandse partijbureaus ervoor pleitten om in de Rainbow Group te blijven, wilde het Europese bureau van Regenboog zich aansluiten bij de nieuwe Green Group. De partijen kozen er uiteindelijk voor om zich aan te sluiten bij de groene partijen en ze veranderden de naam van de lijst naar Groen Links: ‘Rainbows are nice, but they do not last very long! Green Left is much clearer. [...] In the eyes of the left we are green and in the eyes of the traditional greens we are

¹⁸⁴ Voerman, ‘De geschiedenis van GroenLinks’ 35.

¹⁸⁵ P. Lucardie en G. Voerman, ‘Kroniek 1989. Overzicht van partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1989’ in: *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1990) 42-46.

¹⁸⁶ IISG Amsterdam, Archief PSP, inv.nr. 1245, Evaluatie Regenboog campagne EU verkiezingen, juli 1989.

¹⁸⁷ Rüdiger, ‘Green parties and elections to the European Parliament 1979-2019’, 12.

¹⁸⁸ Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, The Greens in the European Parliament, 21 november 1986.

¹⁸⁹ IISG Amsterdam, Archief CPN, inv.nr. 1265, Brief aan partijbesturen over Groen Links, 7 juli 1989.

left. We are both!’¹⁹⁰ Uit interne discussies blijkt dat de belangrijkste reden hiervoor hun sterke band met Die Grünen was.¹⁹¹ Dit kan ook worden verklaard door de betrokkenheid van GRAEL en GPA medewerkers bij de vorming van Groen Links. Zij hadden nauwe banden ontwikkeld met de groene partijen en wilden met hen blijven samenwerken in Europa.

Deze verandering veroorzaakte een groot aantal problemen binnen de EGC. De partijen in Groen Links werden al meer dan 6 jaar uitgesloten van de EGC en De Groenen waren sterk tegen de opname van Groen Links in de EGC en de Green Group. De Groenen kwam met een lijst van zeven redenen om de toetreding van Groen Links te weigeren waarvan er twee opvallen: ‘3. It would wrongly suggest that green policies are a derivative from left political thinking and would thereby frustrate original green concepts’ en ‘6. [...] We suggest they organise their own European Coordination of Extreme Socialist and Communist Parties, rather than exploiting the recent public sympathy for the green movement.’¹⁹² Het protest van De Groenen verhinderde dat Groen Links rechtstreeks werd toegelaten tot de EGC en ook de Green Group. De EGC zei de Nederlandse partijen te willen helpen om een verenigde groene partij te vormen. Toelating van de lijst zou opnieuw worden overwogen na de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen die in september gingen plaatsvinden.¹⁹³

Tabel 5: Nieuwe leden van de European Green Coordination (1984-1989)¹⁹⁴

1984	De Groenen	Nederland
1984	Dei Greng Alternativ	Luxembourg
1985	Die Gronne	Denemarken
1987	Die Grünen	Duitsland
1987	Grüne Partei der Schweiz	Tsjechië
1988	Grüne Alternative	Oostenrijk
1988	Los Verdes	Spanje
1988	Os Verdes	Portugal
1988	Movimento Democratico Portuges	Portugal
1989	Federazione delle Liste Verdi	Italië
1989	Groen Links	Nederland

De klein linkse partijen kozen ervoor om samen deel te nemen aan de nationale verkiezingen en wisten met 4% van de stemmen hun zetels te verdubbelen. De Groenen hierintegen haalde slechts

¹⁹⁰ Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, At last a new green left political formation in Holland is coming, 24 mei 1989.

¹⁹¹ IISG Amsterdam, Archief CPN, inv.nr. 1265, Overleg Euro Fractie, 19 juli 1989.

¹⁹² Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Objections to the Application of “Green Left” for Membership of the Coordination of European Green Parties, 12 juli 1989.

¹⁹³ Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Proposals from the co-secretaries on application for membership of Green Left group in The Netherlands, 23 juni 1989.

¹⁹⁴ Dietz, ‘Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa’, 52.

0,3% van de stemmen. Met deze resultaten, en het daaruit voortvloeiende besluit om een nieuwe partij genaamd GroenLinks op te richten, leek de toetreding van GroenLinks tot de EGC zeer waarschijnlijk. Naast het protest van De Groenen waren de andere partijen in de EGC juist positief over deze ontwikkeling: Agalev verwelkomde ‘our dear Dutch friends’ tot de coördinatie.¹⁹⁵ De eerste secretaris-generaal Juan Behrend van de nieuwe Green Group merkte op dat: ‘De onbuigbare houding van groenen tegenover links is er al lang niet meer.’¹⁹⁶ Nadat het in het najaar van 1989 officieel gemaakt was, waren de groene partijen in Nederland, België en Duitsland na tien jaar gesteggel eindelijk verenigd in één overkoepelende coördinatie. Hoewel Ecolo de laatste jaren weinig ideologische ontwikkeling had doorgemaakt wat ecologie betrof, en ze zich nog steeds verzette tegen linkse politiek, was er wel sprake van een nieuw begrip voor het gemeenschappelijke doel.

4.4 The European Federation of Green Parties in vergelijking met andere Europese partij federaties

Met de problematiek tussen de linkse en groene partijen grotendeels achter de rug stond de langverwachte oprichting van een Groene Europese Federatie in 1990 eindelijk bovenaan op de agenda. Tijdens de eerste besprekingen waren de partijen het erover eens dat de nieuwe federatie in drie opzichten moest verschillen van de EGC: 1. Het bestuur moest proportioneel verdeeld worden onder de partijen; 2. Besluiten moesten gemaakt worden met een meerderheidsstem in plaats van unanimitieit en 3. Gezamenlijk formuleren van beleid moest geïntensiveerd worden.¹⁹⁷ Met deze vernieuwingen zou de toekomstige Federatie weer meer lijken op andere partij federaties in Europa, die zich veel sneller hadden ontwikkeld in de afgelopen periode. De groenen waren echter vastbesloten om de partijen geen soevereiniteit over te laten dragen aan de Europese federatie.¹⁹⁸ Daarmee bleven zij een federatie en verschilden ze nog van andere Europese partijgroepen zoals de Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa wat ook in 1993 was opgericht.¹⁹⁹

Bij de bespreking van de oprichting van de European Federation of Green Parties (EFGP) benadrukten de leden van de EGC hun nieuwe rol als ‘torch carriers’ voor de stervende sociale bewegingen als reden voor een grotere en meer uitgebreide organisatie.²⁰⁰ Ook wordt de professionalisering van sociale bewegingen in de vorm van NGO’s zoals Greenpeace genoemd als

¹⁹⁵ Grünes Gedächtnis Berlijn, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Copy EGC Minutes of the meeting 16 december, 16 december 1989.

¹⁹⁶ Grünes Gedächtnis Berlijn, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Enkele opmerkingen over de politieke activiteiten van de Fractie De Groenen (NL), 8 augustus 1989.

¹⁹⁷ Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Commentaar van Groen Links op het ontwerpvoorstel, mei 1990.

¹⁹⁸ Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Leo Cox: “Why and to what extent do green parties in Europe want to cooperate?”, 1 december 1991.

¹⁹⁹ Dietz, ‘Similar but Different?’, 207.

²⁰⁰ Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Reader European Greens meeting in Brussels, 16 juni 1990.

reden voor een meer uitgebreide organisatiestructuur waarin groene partijen kunnen samenwerken met de nieuwe maatschappelijke organisaties.²⁰¹ Deze twee redenen speelden een grote rol als stimulans voor groene partijen om hun samenwerking te intensiveren. Vooral in Duitsland, waar Die Grünen in 1989 een zeer teleurstellende verkiezingsuitslag had, voelden zij zich genooddaakt hun rol in de sociale bewegingen te heroverwegen.²⁰² De reden waarom het voor de groenen oorspronkelijk zo moeilijk was om nationale partijen en een Europese partij te vormen, was dat zij het als hun taak zagen om dicht bij de buitenparlementaire sociale bewegingen te staan. Nu deze bewegingen richting het einde van de jaren tachtig hun momentum verloren hadden of grotendeels geprofessionaliseerd waren, moesten de partijen zelf ook een andere vorm aannemen.²⁰³

Dit gezegd hebbende, bleef de ideologische fragmentatie in de EFGP bestaan en dit was zeer zichtbaar in hun *guiding principles* en *political programme*. Ten eerste bleef de “Europe of Regions”-gedachte dominant in het beleidsprogramma terwijl de EFGP bestond uit veel partijen die zichzelf als federalisten beschouwden en partijen die uit de EU wilden stappen zoals de Zweedse groene partij.²⁰⁴ Anderzijds pleitte het programma voor de ‘abandonnement of traditional political ideologies’ en het ondergeschikt maken van andere politieke doelen aan ecologische doelen, een thans traditioneel standpunt van de EGC.²⁰⁵ Ook op dit punt werd, zij het voorzichtig, weerstand geboden door GroenLinks en Die Grünen.²⁰⁶

Het belangrijkste aspect dat een Europese partij een partij maakt, is het opgeven van soevereiniteit van de nationale partijen.²⁰⁷ En naast de twee bovengenoemde kwesties was dit het belangrijkste twistpunt tussen de groene partijen. De anti-bureaucratische en gedecentraliseerde benadering die zo centraal stond tijdens de oprichting van groene partijen, en ze al sinds 1976 met problemen had opgezadeld, heeft ze terughoudend gemaakt om soevereiniteit op te geven ten gunsten van een transnationale partijorganisatie. GroenLinks betoogde dat het opgeven van soevereiniteit zou betekenen dat de Europese Groenen hen zouden dwingen hun linkse identiteit op te geven.²⁰⁸ En Die Grünen stelde dat: ‘What sense does it make to strive for more centralisation when our programme is based on regional autonomy?’²⁰⁹ Gezien deze kwesties hadden de groenen toch aanzienlijke stappen

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Der blick zuruck Die Grunen: eine linke Partei, november 1989.

²⁰³ Van der Heijden, ‘De milieubeweging in de twintigste eeuw’, 464-470.

²⁰⁴ Dietz, ‘Similar but Different?’, 205.

²⁰⁵ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Principles on the statues of the coordination, 19 december 1992; Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Preamble tot he political program of the European Greens, 3 februari 1993; Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Guiding principles of the European Federation of Green Parties, 26 juni 1993.

²⁰⁶ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1118, Brief GroenLinks aan de Green Group, 27 september 1991.

²⁰⁷ Dietz, ‘Similar but Different? 202.

²⁰⁸ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Commentaar van Groen Links op het ontwerpvoorstel, mei 1990.

²⁰⁹ Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Brief an den vorstand der grünen Fraktion, 12 december 1991.

gezet in de richting van een meer geïntegreerd netwerk van partijen. Hoewel hun mate van interactie nog steeds minder was dan dat van andere Europese partij federaties, konden zij binnen de bestaande structuren grotendeels dezelfde taken uitvoeren in het Europees Parlement en gezamenlijke acties in heel Europa organiseren.²¹⁰ Uiteindelijk heeft de EFGP tien jaar bestaan, totdat zij in 2004 opgevolgd werden door de huidige European Green Party.

²¹⁰ Dietz, 'Similar but Different?', 208.

Conclusie:

De opkomst van de groene beweging overal in Europa in de jaren zeventig en tachtig luidde een nieuw tijdperk in van groene partijen in de politiek. Vanwege hun sterke band met sociale bewegingen voerden de groene partijen campagne over onderwerpen die nieuw waren in de traditionele partijpolitiek, zoals klimaat en milieu. De groene partijen hadden vanwege hun oorsprong in de nationale nieuw-linkse, libertaire, socialistische en anarchistische politieke bewegingen een combinatie van ideologieën die het moeilijk maakte om samen te werken in Europa.

Door naar primaire bronnen te kijken die dicht bij de belangrijke actoren in de groene beweging staan, heeft dit onderzoek een poging gedaan om de ontwikkeling van samenwerking tussen groene partijen in Europa beter te contextualiseren. Politicologen hebben het onderzoek naar groene partijen gedomineerd, met een meer theoretische aanpak tot gevolg. Hierdoor zijn bepaalde aspecten zoals onderlinge onenigheden en nationale contexten onderbelicht gebleven en ging de aandacht in die onderzoeken vooral naar de vraag: wat is een groene partij en welke factoren hebben geleid tot professionalisering van groene partijen? Het doel van dit onderzoek was om weg te blijven van deze theoretische aanpak en een historisch perspectief te bieden aan de hand van de hoofdvraag:

Waarom ontstond er conflict tussen Die Grünen, Ecolo, Agalev en de Politieke Partij Radikalen (Later GPA/GroenLinks) wat het moeilijk maakte voor groene partijen om zich te organiseren voor het Europees Parlement tussen 1976-1993?

Aan de hand van de door O'Neill beschreven *radical and strategic dilemma's*, de tegenstellingen *eco-socialist – green* en *anti-party – pragmatic* en het door Burchel en Hines beschreven concept *Europeanisation* heeft dit onderzoek een poging gedaan om de politicologische en historiografische literatuur te verrijken door meer licht te laten schijnen op de ontwikkeling van de samenwerking tussen groene partijen in Europa.

In de beginjaren van de groene politieke beweging, tussen 1976 en 1979, werd vooral samengewerkt op persoonlijk niveau door individuen met wortels in de milieubeweging. Dit manifesteerde zich in 1976 in ECOROPA. De meest prangende vraag voor hen was: moeten de groenen aan politiek doen? De Belgische groenen waren hierover verdeeld, terwijl de Nederlandse en Duitse groenen de politiek als een stap vooruit zagen. Dit *radical dilemma* werd niet opgelost en de groenen bleven versnipperd. De partijen wisten geen zetels te winnen bij de eerste Europese verkiezingen in 1979. Omdat de Belgische, Franse en Duitse lijsten voor het eerst meededen aan de Europese verkiezingen van 1979, speelde de "Europese dimensie" een grote rol voor groene partijen in hun ideologische ontwikkeling. In deze periode zien we ook de oorsprong van de kwestie die een

centrale rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van groene partijen, *the strategic dilemma*: is groene politiek links? En zo nee, hoe moest er dan om worden gegaan met “links-groene” partijen?

Direct na de verkiezingen was er veel animo voor groene politieke samenwerking in Europa. Dit kreeg als eerste gestalte in P.E.A.C.E. in 1980. Dit samenwerkingsverband was ambitieus en hoopte vele verschillende ideologieën te verbinden om het groene gedachtegoed te bevorderen. Maar dit leek juist het probleem te zijn voor de groene partijen. Sommige groene partijen, waaronder de Belgische Ecolo en Agalev, wilden af van de traditionele scheidslijn tussen links en rechts. Dit betekende echter dat de vroege groene partijen zich vervreemden van andere partners die zich wel als links identificeerden. De tweede poging waarin radicale en groene partijen samen probeerden te werken in 1982, de CGRP, faalde vanwege organisatorische, maar ook vooral dezelfde ideologische redenen. Enerzijds hadden ze te diverse EG-standpunten maar het meest belangrijk was de aversie van Ecolo en Agalev tegenover het linkse karakter van de PPR en Die Grünen. De nieuwe EGC, waar geen radicale partijen aan deelnamen, werkte soepeler vanwege de nieuwe fondsen en organisatorische middelen van de groeiende Belgische partijen. Maar zonder de linkse partijen waren ze te klein om zinvol politiek te bedrijven.

De uitsluiting van Die Grünen en de PPR leidde tot blokvorming en polarisatie onder de groenen. Voor de tweede Europese verkiezingen van 1984 richtte de PPR zich op een samenwerkingsverband met de PSP en de CPN. De afschuw van de EGC tegenover dit samenwerkingsverband was groot. De nieuwe Nederlandse lijst, het GPA, bestond ook uit de Groene Partij Nederland opgericht door de goede vriend van de Europese groenen, PPR'er Bas de Gaay Fortman. De oprichting van De Groenen als een “puur groen” alternatief voor het GPA zorgde ervoor dat het GPA nog meer verstoten werd. Ook de relatie tussen de Duitse groenen en de Europese groenen verslechterde, vanwege de problematische aard van een relatie tussen Die Grünen met een communistische partij (CPN). Dit was voor de Duitse partij ook een groot probleem in hun nationale context in het licht van de spanningen tijdens de Koude Oorlog. Ook al was er veel conflict, Die Grünen was de grootste groene partij en zonder haar zou de oprichting van een groene fractie in het Europees Parlement niet tot stand komen. Daarom werd de *Paris Declaration* getekend, als compromis tussen de Duitsers en de Belgen. De resultaten van de verkiezingen veranderde echter de verhoudingen opnieuw: Die Grünen waren zo groot geworden dat ze het GPA uitnodigde voor de nieuwe GRAEL werkgroep in het EP. Vanwege het bestaande conflict tussen Ecolo en Agalev en het GPA wilden de Belgen geen onderdeel uitmaken van GRAEL.

De ideologische verdeeldheid onder de groenen betekende dat GRAEL slecht functioneerde. Bovendien was het organisatorisch ook niet in orde. Het moment waarop dingen begonnen te veranderen is toen Agalev en Ecolo besloten zich na twee jaar bij GRAEL aan te sluiten, wat voornamelijk werd ingegeven door nationale politieke ontwikkelingen. Na de half-tijdige zetelwisseling in GRAEL begonnen zaken soepeler te verlopen. De groenen en de radicalen hebben dit moment aangegrepen om de EGC om te vormen tot een politiek geëngageerde partijfederatie.

Hoewel deze periode als een moment wordt gezien waarop de groenen ideologisch versoepelden, speelde de oude ideologische tweestrijd nog steeds een grote rol. Met de oprichting van GroenLinks in Nederland in 1989 was er nog steeds veel tegenstand tegen haar toetreding in de EGC. En ook na haar toetreding en de formatie van de EFGP bleef de groep ideologisch versplinterd. Het belangrijkste verschil waren de politieke motieven: Ze konden nu samenwerken *ondanks* de verschillen, met het bevorderen van groene politiek als doel in plaats van de ontwikkeling van groene ideologie als hoofddoel.

Concluderend, de ontwikkeling van een ideologisch nieuwsgierige en gefragmenteerde bende tot een echte partijfamilie moet worden gezien als een politieke ontwikkeling en niet een ideologische ontwikkeling. De ideologieën van groene partijen werden voornamelijk beïnvloed door haar oorsprong in nationale politieke structuren, maar hun Europese partners speelden ook een rol. Naar mate de partijen herhaaldelijk faalden in het tot stand brengen van een ideologische geconsolideerde samenwerkingsverband, kwam er een besef dat er op deze manier weinig bereikt ging worden in de politiek. Bovendien bleven de ideologische verschillen tussen de groene partijen grotendeels hetzelfde tijdens en na het Europeaniseringsproces.

De methode die in deze scriptie is gebruikt heeft ertoe geleid dat er meer inzicht is gekomen in de samenwerking van groene partijen in Europa. Het is daarom aanvullend op bestaand onderzoek over de ontwikkeling van deze samenwerking. Omdat groene partijen allemaal uniek zijn, is het belangrijk te begrijpen waar precies hun verschillen liggen, en hoe ze daarmee zijn omgegaan. Door concepten van politicologen toe te passen op historisch onderzoek, heeft dit onderzoek aangetoond dat de ontwikkeling van groene partijen geen “rechte lijn” was. Ze werden beïnvloed door oude persoonlijke relaties uit de milieubeweging, nationale politieke wendingen en tradities, maar ook door botsingen in de Europese sfeer en de stimulansen van het Europees Parlement om samen te werken.

Bibliografie:

Primaire bronnen:

Grünes Gedächtnis Archiv, Berlijn:

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 3184, General information Belgium party Ecolo, november 1976.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Ecoropa Messages Nr.2, februari 1978.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, ECOROPA January Working Group on "Political Criteria for Ecological Action", januari 1978.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, AGALEV: Denkwegen naar een globale visie, 14 oktober 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Brief Ludo Dierickx aan Petra Kelly, 22 maart 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 3184, Brief PPR aan Petra Kelly betreffende anti-kernenergie demonstratie, februari 1975.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Brief PPR aan Petra Kelly over energiedemonstratie, 4 maart 1978.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Les Verts Dans La Campagne Electorale Europeenne, 5 april 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, To Dear Friends and Comrades (EN), 24 maart 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, FU Berlin special collection, inv.nr. 564, Roland Vogt, Bericht an den Vorstand der GRÜNEN, june 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Ecoropa messages nr 16, juli 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Petra Kelly brief aan PPR, 12 december 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, PPR brief voorbereiding PEACE meeting, 25 november 1981.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Ecoropa messages nr 16, juli 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Portrait Leo Jansen, augustus 1979.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, PPR schriftwechsel, januari 1980.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Najaarcongres groenen, 21 augustus 1980.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2552, An den Vorstand DER GRÜNEN, zonder datum.

Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Minutes of the meeting on the 21 of November 1982 with representatives of the Irish Ecology Party, the English Ecology Party, the Dutch PPR, the German Grünen, the Belgian AGALEV and Ecolo', 21 november 1982.

- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Ludo Dierickx verslag over CPN, november 1982.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2337, Ecolo meeting report, 12 augustus 1982.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2477, Minutes of the meeting KGRP, 18 september 1982.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, NRW, inv.nr. 398, Ecolo: An Die Europäischen Grunen Parteien, 3 januari 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, NRW, inv.nr. 398, Kurzinformation uber Grune in Belgien, maart 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2447, brief Petra Kelly aan Ecolo, 14 maart 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, ECOROPA brief aan Petra Kelly, 26 maart 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Erklärung: PPR und Die Grünen, 28 juli 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 2340, Gespräche mit CPN und PPR, 25 juli 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, NRW, inv.nr. 398, Brief Die Grunen aan CPN, 3 november 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, NRW, inv.nr. 398, Brief Die Grunen aan PSP, 7 november 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Erklärung: PPR und Die Grünen, 28 juli 1983.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, (EN) Meeting report Ecology Party, april 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 5171, Joint Statement by the Green Parties of Europe, mei 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Wahlprogramm Die Grünen, 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Petra Kelly Archiv, inv.nr. 326, Kongress der Grunen in Europa, maart 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Archiv Schawlba-Hoth, inv.nr. 1, Blick zuruch in Zorn GRAEL, februari 1988.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 1663, Erster Vorentwurf GRAEL, 8 juli 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Archiv Schawlba-Hoth, inv.nr. 1, Blick zuruch in Zorn GRAEL, februari 1988.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 1663, Brief GPA aan GRAEL, 19 december 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 1663, Vorschlag des GPA zur Ernennung Des Generalsekretaers (NL), 19 december 1984.
- Grünes Gedächtnis Berlijn, Die Grunen im EP, inv.nr. 1684, Brief GPA aan GRAEL, 11 december 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1663, GRAEL Status-protokolls 25 november 1984.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1664, Paul Staes commentaar op toetreding Agalev in GRAEL, 3 september 1985.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1664, Diskussionspapier über den Beitritt ECOLOS zum GRAEL, september 1985.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1666, Eine Politische wahl für eco, september 1985.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1666, Internes infoblatt nr.5: Ecolo – Endlich!, 27 januari 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1665, Duties of the two co-equal Secretaries-General, 21 november 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1684, Brief GPA aan GRAEL, 11 december 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, European Greens meet, 29 september 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Report of the Secretariat's Activities 1987, 6 februari 1988.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, The Greens in the European Parliament, 21 november 1986.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, At last a new green left political formation in Holland is comming, 24 mei 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Objections to the Application of "Green Left" for Membership of the Coordination of European Green Parties, 12 juli 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Proposals from the co-secretaries on application for membership of Green Left group in The Netherlands, 23 juni 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Copy EGC Minutes of the meeting 16 december, 16 december 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Enkele opmerkingen over de politieke activiteiten van de Fractie De Groenen (NL), 8 augustus 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Commentaar van Groen Links op het ontwerp-voorstel, mei 1990.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Leo Cox: "Why and to what extent do green parties in Europe wants to cooperate ?", 1 december 1991.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Reader European Greens meeting in Brussels, 16 juni 1990.

Grünes Gedächtnis Berlin, Juan Behrend Archiv, inv.nr. 197, Der blick zuruck Die Grunen: eine linke Partei, november 1989.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Principles on the statues of the coordination, 19 december 1992.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Preamble tot he political program of the European Greens, 3 februari 1993.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1599, Guiding principles of the European Federation of Green Parties, 26 juni 1993.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 1118, Brief GroenLinks aan de Green Group, 27 september 1991.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Commentaar van Groen Links op het ontwerp-voorstel, mei 1990.

Grünes Gedächtnis Berlin, Die Grunen im EP, inv.nr. 202, Brief an den vorstand der grünen Fraktion, 12 december 1991.

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen:

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, Bijeenkomst ECOROPA met Leo Jansen, mei 1978.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, BUILD UP FOR THE ELECTIONS TO EUROPEAN PARLIAMENT, 1978.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Buitenlandnotitie 007, 14 januari 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Bestuursstuk Kees van Twist, januari 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Bezoek Erik Akkermans Ecoropa Geneve 27 en 28 september 1978, 27 oktober 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2212, Notulen Leo Jansen bijeenkomst Bonn Die Grünen, 14 mei 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 2213, Buitenlandnotitie 007, 14 januari 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1573, studieconferentie: ideaal en werkelijkheid, 20 oktober 1979.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1301, buitenlandnotitie, november 1982.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr 1303, buitenlandnotitie, 28 maart 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1304, Deelname Europese verkiezingen 5 april 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1305, Partijbestuur: Brief aan partijen 23 juni 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1305, Notulen Groen Platform, 1 juni 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1306, Notulen vergadering partijbestuur PPR, 18 oktober 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 19 december 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 14 februari 1984.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Groen Progressief Overleg, 29 februari 1984.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Vergadering dagelijks bestuur PPR, overzicht Grunen congres, 6 maart 1984.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag Sektie Buitenland, 19 december 1983.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1308, Brief Die Grünen aan Bas de Gaay Fortman, 16 juni 1984.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1307, Verslag bijeenkomst CPN, Groen Platform, PPR, PSP, 19 januari 1984.

KDC Nijmegen, PPR Archief, inv.nr. 1417, besluitenlijst dagelijks bestuur, 11 november 1986.

Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis, Amsterdam:

IISG Amsterdam, Archief CPN, inv.nr. 263, Brief aan CPN/GP/EVP/PPR/PSP, 1 november 1983.

IISG Amsterdam, Archief De Groenen (ongeïventariseerd), Statuten De Groenen, juli 1983.

IISG Amsterdam, Archief PSP, inv.nr. 1221, G.P.A. Verkiezingskrant: Mei 1984, mei 1984.

IISG Amsterdam, Archief PSP, inv.nr. 1245, Evaluatie Regenboog campagne EU verkiezingen, juli 1989.

IISG Amsterdam, Archief CPN, inv.nr. 1265, Brief aan partijbesturen over Groen Links, 7 juli 1989.

IISG Amsterdam, Archief CPN, inv.nr. 1265, Overleg Euro Fractie, 19 juli 1989.

Overig:

Etopia Namur, Europa-Ecologie (ongeïventariseerd), Europa-Ecologie Pacte conclu entre les candidates á l'élection au parlement européen et les membres du mouvement, 1979.

'Minutes of the third meeting on the PEACE project held in Brussels, 9th february 1980' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 39.

'Minutes of the fourth meeting on the PEACE project held in Brussels, oktober 1980' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 39.

'Report from the international secretary' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 40.

'Background to meeting of 'European Green Coordination' in Brussles' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 41.

'EGC Minutes of the meeting 18 june' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 49.

'EGC: The European Greens have begun' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 50.

'EGC: Minutes of the meeting of the European Greens, Brussels January 21-22 1984' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 50.

'ECOLO: Rapport sur les négociations concernant la formation d'un groupe au parlement européen' geciteerd in: Dietz, 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', 49.

Internetbronnen:

ECOROPA – ‘Declaration of the Ecological European Action Group December 1976’, <https://www.ecoropa.info/year/1976> (geraadpleegd 14 februari 2023).

ECOROPA – ‘Qu’est-ce qu’Ecoropa?’ (1977), <https://www.ecoropa.info/publication/quest-ce-quecoropa> (geraadpleegd 14 februari 2023).

ECOROPA – ‘Ecological Manifesto for a Different Europe?’, <https://www.ecoropa.info/files/EcoropaManifesto.pdf> (geraadpleegd 14 februari 2023).

Élections européennes 1979 – Details verkiezingsuitslag <https://www.europe-politique.eu/elections-europeennes-1979.htm> (geraadpleegd 14 februari 2023).

Ibz België - ‘Resultaat Kamer van Volksvertegenwoordigers 08 november 1981’, <https://verkiezingsresultaten.belgium.be/nl/election-results/kamer-van-volksvertegenwoordigers/1981/rijk/158110> (geraadpleegd 25 februari 2023).

Geraadpleegde interviews:

Heinrich Böll Stiftung – “Ich habe drauf hingewirkt, dass Ökologiebewegung und Friedensbewegung zusammenkommen” Interview with Roland Vogt, <https://www.boell.de/de/2016/06/23/ich-habe-darauf-hingewirkt-dass-oekologiebewegung-und-friedensbewegung-zusammenkommen> (geraadpleegd 13 maart 2023).

Heinrich Böll Stiftung – “In Friedens- und Menschenrechtsfragen geht es um Loyalität von Bürgern unterschiedlicher Systeme” Interview with Lukas Beckmann, <https://www.boell.de/de/2017/04/27/friedens-und-menschenrechtsfragen-geht-es-um-loyalitaet-von-buergern-unterschiedlicher> (geraadpleegd 13 maart 2023).

Heinrich Böll Stiftung – “Experiences in oral history” <https://www.boell.de/sites/default/files/e-paper-experiences-in-oral-history.pdf>. (geraadpleegd 09 februari 2023).

Krantenartikelen:

Otto ter Haar, ‘Geschiedenis van De Groenen’ *Gras* (4 september 1994).

‘German Greens refuse to join European electoral alliance’ *The Daily Telegraph* (2 april 1984).

Secundaire bronnen:

- Bennahmias, J., en A. Roche, *Des Verts de Toutes Les Couleurs, Histoire et sociologie du mouvement écolo* (Parijs 1992).
- Bennie, L., 'Green Dimensions: The Ideology of the British Greens' in: Wolfgang Rüdig (red.), *Green Politics Three* (Edinburgh 1995) 217-239.
- Bomberg, E., *Green Parties and Politics in the European Union* (London 1998).
- Bomberg, E., 'The Europeanisation of Green Parties: Exploring the EU's Impact', *West European Politics* 25:3 (2002) 29-50.
- Bomberg, E., 'The Greens in Brussels: Shaping or shaped?', *European Journal of Political Research* 45:1 (2006) 99-125.
- Bots, M., De eurosceptische wortels van GroenLinks: Een analyse van klein linkse eurosceptis in Nederland, 1979-1992 (bachelorscriptie Radboud Universiteit Nijmegen 2022).
- Bots, M., Progressieven zij aan zij, linkse samenwerking voor de Europese verkiezingen van 1984: Het Groen Progressief Akkoord (ongepubliceerd, Radboud Universiteit Nijmegen 2022).
- Brack, N., en C. Kelbel, , 'The Greens in the European Parliament: Evolution and cohesion' in: Emilie van Haute (red.), *Green Parties in Europe* (London 2016) 220-237.
- Brun, R., *Der Grüne Protest. Herausforderung durch die Umweltparteien* (Frankfurt 1978).
- Buttel, F., 'The environmental movement: historical roots and current trends' in: Craig Humphrey en Frederick Buttel (red.) *Environment, Energy and Society* (California 1980).
- Burchel, J., *The Evolution of Green Politics: Development and Change within European Green parties* (New York 2002).
- De Jong, W., 'Radicale zeggenschap. De PPR en het ideaal van een democratische maatschappij' in: Christoph van den Belt e.a. (red.), *De Politieke Partij Radikalen 1968-1990, Macht uit het zadel* (Nijmegen 2022) 111-144.
- De Vreese, C.H., 'Second-Rate Election Campaigning? An Analysis of Campaign Styles in European Parliamentary Elections' *Journal of Political Marketing* 8:1 (2009) 7-19.
- Deschouwer, K., 'Belgium: The "Ecologists" and "AGALEV"' in: Ferdinand Müller-Rommel (red.), *New Politics in Western Europe: The rise and success of green parties and alternative lists* (Oxford 1989) 32-47.
- Dietz, T., 'Die grenzüberschreitende Interaktion grüner Parteien in Europa', *Studien zur Sozialwissenschaft* 186 (1997).
- Dietz, T., 'Similar but Different? The European Greens Compared to Other Transnational Party Federations in Europa', *Party Politics* 6:2 (2000) 199-210.
- Dobson, A., *Green Political Thought* (New York 1990).
- Doherty, B., 'The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties', *Environmental Politics* 1:1 (1992) 94-120.
- Frankland, G., en D. Schoonmaker, *Between Protest and Power: The Green Party in Germany* (Oxford 1992).

- Fremaux, A., en J. Barry, 'The "Good Anthropocene" and Green Political Theory: Rethinking Environmentalism, Resisting Eco-modernism' in: Frank Biermann en Eva Lövbrand (red.), *Anthropocene Encounters, New Directions in Green Political Thinking* (Cambridge 2019). 171-191.
- Hines, E., 'The European Parliament and the Europeanisation of Green Parties', *Cultural Dynamics* 15:3 (2003) 307-325.
- Holmes, M., en S. Lightfoot, 'The Europeanisation of left political parties: Limits to adaptation and consensus', *Capital & Class* 93:1 (2007) 141-158.
- Inglehart, R., 'The Changing Structure of Political Cleavages in Western Societies' in: Russel Dalton e.a. (red.), *Environmentalism and Value Change in Western Democracies* (Washington 1984).
- Inglehart, R., 'Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements' in: Russel Dalton en Manfred Keuchler (red.), *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies* (Oxford 1990).
- Kitschelt, H., 'Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems', *World Politics* 40:2 (1988) 194-234.
- Lechat, B., 'Écolo, la démocratie comme projet: 1970-1986, du fédéralisme à l'écologie' *Edition Etopia* (2014).
- Lienard, J., *L'Internationale écologiste est née, La feuille de chou biologique* (Namur 1977).
- Lucardie, P., en G. Voerman, 'Kroniek 1989. Overzicht van partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1989' in: *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1990).
- Mahoux, P., en J. Moden, 'Le mouvement Ecolo', *Courrier Hebdomadaire du Crisp* (1984) 1-68.
- Markovits, A., en P. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York 1993).
- Müller-Rommel, F., 'Green Parties and Alternative Lists Under Cross-National Perspective' in: Idem, *New Politics in Western Europe, The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists* (New York 1989) 1-15.
- Müller-Rommel, F., 'The "Lifespan" of Green Parties in Western Europe: An Evaluation', *Parties, Institutions and Preferences* (2022) 123-148
- O'Neill, M., *Green parties and political change in contemporary Europe: New Politics, old predicaments* (Oxford 1997).
- O'Neill, M., 'New Politics, Old Predicaments: The Case of the European Greens', *The Political Quarterly* 68:1 (1997) 50-67.
- Pogunkte, T., 'The "New Politics Dimension" in European Green Parties' in Ferdinand Müller-Rommel (red.), *New Politics in Western Europe, The Rise and Success of Green parties and Alternative Lists* (New York 1989) 175-182.
- Porrit, J., en N. Winner, *The Coming of the Greens* (Londong 1988).
- Reif, K.H., en H. Schmitt, 'Nine second order national elections: A conceptual framework for the analysis of European elections results' *European Journal of Political Research* 8:1 (1980) 3-44.

- Rüdig W., 'Explaining Green Party Development', *Strathclyde Papers on Government and Politics* 71 (1990).
- Rüdig W., 'Analysing Greens in power: Setting the agenda', *European Journal of Political Research* 45:1 (2006) 1-33.
- Rüdig, W., 'Verschillend sinds geboorte' in: Paul Lucardie en Gerrit Voerman (red.), *Van de straat naar de staat? 1990-2010* (Groningen 2010) 201-210.
- Rüdig, W., 'Green parties and elections to the European Parliament, 1979-2019' in: Liam Ward en James Brady (red.), *Greens for a Better Europe: Twenty Years of UK Green Influence in the European Parliament, 1999-2019*. (London 2019) 3-49.
- Rüdig, W., en J. Sajuria., 'Green party members and grass-roots democracy: A comparative analysis', *Party Politics* 26:1 (2020) 21-31.
- Saswati, S., en S. Ray, 'Rise of Green Politics and Evaluation in the Context of the Contemporary World', *International Journal of Law Management & Humanities* 5:5 (2022) 1228-1241.
- Stouthuysen, P., 'De Politieke identiteit van de Vlaamse Groene Partij AGALEV' *Res Publica* 25:2-3, (1983) 349-375.
- Van Damme, L., en H. Reiding, *Brusselse Verhalen, Europarlementariërs over de dagelijkse praktijk van het Europese Parlement vanaf 1979* (Nijmegen 2013).
- Van de Grift, L., H. Rodenburg en G. Wieman, 'Milieuactivisten in maatpak, De Europeanisering van Greenpeace International (1987-1993)', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 130:1 (2017) 83-100.
- Van der Heijden, H., 'De milieubeweging in de twintigste eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 34 (2004) 445-483.
- Voerman, G., 'The Netherlands: Losing Colours, Turning Green' in: Dick Richardson en Chris Rootes (red.), *The Green Challenge, The development of Green parties in Europe* (Oxford 1994) 80-94.
- Voerman, G., 'The Netherlands' Green Paradoxes', *Capital, Nature, Socialism* 3:3 (1992) 19-26.
- Voerman, G., 'De geschiedenis van GroenLinks' in Gerrit Voerman en Paul Lucardie (red.), *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010* (Groningen 2010) 15-115.